

Иван Ненов

Истината за родното място на Паисий Хилендарски

Под редакцията на проф. д.ф.н. Симеон Янев

София, 2003 г.

Български писател

Документално разследване на мистификацията за промяна на родното място на Паисий Хилендарски, извършена от Министерството на народното просвещение, акад. Йордан Иванов, Мих. Ковачев и др. през 1937-1938 година.

*“Историята не е неразгадаема,
стига да подреждаш без предубеждение
безредно пръснатите ѝ отломки.”*
Вера Мутафчиева

ВРЕМЕТО НА ПАИСИЙ

След окончателното падане на България под турско робство (1396) не само е прекъснат общественно-политическият живот, но са разрушени духовните устои на една от най-старите европейски държави. Всичко по-будно е или избито, или напуснало пределите на родината. Народ, който вече е загубил “людете, които се отличаваха от другите по име и по добродетел, и по произход” – по свидетелските думи на Григорий Цамблак, е трябвало векове наред да абсорбира духовните си сили, за да се родят новите му водачи към национално самосъзнание. “Поробителите, новите господари, са от друга вяра, с друг език, с друга култура, с други страсти и мерки за мощ и власт.” (Н. Драгова – “Книга за Паисий”, С. 1983 г., стр. 10). Въпреки този геноцид, приложен към духовно по-извисените, на поробителите им е била нужна рая – обезпаметена, но произвеждаща блага за нуждите на империята, която рано или късно ще обезличи етноса си. И ако все пак са останали нишки, които да “завържат” миналото, настоящето (тогавашно) и бъдещето, за да се пробуди народа ни и да знае “своя род и език” по думите на Паисий, то те са били: нишката на християнската вяра – “друга” и различна, и оттам противопоставяща се; езикът – също толкова различен (от различни езикови семейства), въпреки че говоримият турски език е влияел силно (в лексикално отношение) на българския; традициите – християнски и езически (кръщенета, сватби, погребения); празници, десетките народни обичаи – носители и на фолклора, не са могли да бъдат “скъсани”. Нито за миг не е била прекъсвана и нишката на грамотността. Понякога грамотните, които могат да четат и пишат на български (старобългарски) са били единици, само в църквите и манастирите, но те са съхранили онова, което по-късно ще се окаже “достатъчно”, за да се събуди нацията. Колкото и странно да прозвучи, но към тези “нишки” бих прибавил и

една друга – тая на невежеството. То се е оказало също непревземаема крепост за асимилацията. Духовното робство е било по-страшно от административното. *“Фанариотската йерархия с всевъзможни средства се е домогвала да премахне славянското богослужение, като е въвеждала в черквите неразбрания за народа гръцки език и е замествала българските свещеници с гръцки.”* (Б. Пенев, “История на новата българска литература”, т. I, с. 167).
Нещо повече. Съзнателното унищожаване на българските книги е било един от най-варварските начини за обезличаването на българската народност. *“Лето 1784 да се знае кога стана ясак у наше село да се служи по славенски адрианополски владика дигна нашио священник Продана и прати поп Атанаса грек и на други села дойдоха попове все греци и книги български гориха”* (Г. Димитров, “Княжество България”, т. I, с. 159.) (Цитатът е от “История” на Б. Пенев – посочена по-горе.) Цитираният маргинален не е изолиран случай. Руският учен проф. Григоревич, посетил Света гора през 1844 г. пише, че в Светогорските манастири е имало над 13 000 старинни печатни книги, от които 455 на славянски език (старобългарски). Според Григоревич ръкописите са били много повече, но са били повредени или унищожени. Наред с умишленото унищожаване това е ставало и от неправилния начин на съхранение и от невежество. (Дори в Рилския манастир е имало случаи, когато монасите са палили в студени дни “стари и овехтели книги”.) Когато се унищожи един книжовен паметник, а те са били в повечето случаи в един екземпляр – загубата е огромна. Това е най-лесният път да се заличи миналото, да се изтрие то от народната памет. Този процес на унищожаване на книги е започнал много преди Паисий и е продължил далеч след Освобождението.

Въпреки многото опити да се унищожи българската книга, имало е и духовно по-будни, които свято са я пазели. В църквите и манастирите, а по някога и в домашните иконостаси, тя е напомняла, че сме друг народ, че се отличаваме с нещо от останалите етнически групи в империята. Нишката на писмеността никога не е прекъсвана. От баща на син в семейството или в манастирите и църквите будни духовници са предавали на по-младите си сподвижници писмеността на Кирил и Методий. И ако по-заможните българи – търговци и занаятчии – поради характера на дейността си – е трябвало да говорят и пишат на гръцки и турски език и оттам да се гърчечат, и да получават гневния упрек на Паисий: поради что се срамиш да се наречеш болгарин!”, то *“Чистият български език е бил запазен в селата, твърде слабо в градовете, и то главно в къщи. Запазен е бил между жените. На пръв поглед това е твърде незначителен факт, ала всъщност жените, като пазители на българската реч, са играли твърде важна роля в нашето Възраждане – като възпитателки в къщи те са предавали на децата си своя роден език...”* (Б. Пенев, пак там.)

Ако по-заможни българи са се гърчели в интерес на своята дейност, то служителите на църквата (монаси и свещеници) не са имали причини да го правят. Мнозина от тях, обаче, са били полуграмотни или съвсем неграмотни. *“Ала аз като знаех малко да чета другите свещеници ме ненавиждаха, защото всички по онова време бяха орачи, а от безумната моя младост не исках да им се покорявам, като бяха прости и неучени. А те ме ненавиждаха (клеветяха) пред архиерея и колко пъти той ме аргосва (забранява за известно време да служи в църквата) и ме ненавиждаше. И архиероят имаше за протосингел един грък неучен и безкнижен.”* (С. Врачански, “Житие и страдание на грешния Софроний”, С. 1987 г., с. 22-23.) Освен Софроний Врачански такъв спомен за свещеническо невежество ни е оставил и дубровнишкият пътешественик

Руджер Бошкович, който през 1762 г. (годината на написването на Паисиевата история) е преминал през българските земи. *“Йеникьой е селце с 50 до 60 къщи. Има си свой поп, който ни се стори най-малкото толкова невеж, колкото и неговите събратия. Всичките му познание по антична история се свеждаха до това, че е имало някакъв Константин, велик монарх, който е основал Цариград.”* (Р. Бошкович, “Дневник на едно пътуване”, С. 1975 г., с. 66)

Макар че тези два примера са от източните краища на поробена България, вероятно малко по-различна е била тя в западните – например в Самоковска епархия, където се е родил Паисий. Близостта до Рилския манастир, както и центъра на епархията – Самоков – искрата на просвещение никога не е изгасвала. С изключително голяма любов и познание пише за манастира Паисий в Историята си. *“От цяла България се стича народ да се поклони на мощите на светия отец Йоан. И получават голямо изцеление и душевна полза българите, които с усърдие дохождат при него и в неговата света обител на поклонение. От цялата българска слава, когато толкова големи манастири и черкви имало по-рано в България, в наше време бог оставил единствен Рилския манастир цял да съществува чрез молитвите на светия отец Йоан. Той е от голяма полза за всички българи, затова всички българи са длъжни да го пазят и да дават милостиня на светия Рилски манастир, за да не угасне голямата българска полза и похвала, която получават от Рилския манастир чрез молитвите си на светия наш отец Йоан, славния български светец.”* (Паисий Хилендарски, “История славянобългарска”, С. 1972 г. с. 187-188.) От всяка дума на Паисий се усеща голямото познание (и познаване) както и искрената му привързаност към Рилската обител. Само човек, който е живял в манастира или многократно го е посещавал, може да пише така за него. Той дори не пише така пламенно за манастирите в Света гора, където създава Историята и разказва за българските мъченици от тези манастири.

Историкът на Самоков Христо Семерджиев, проучвайки учебното дело в града и околността му, отбелязва, че *“щастливи били в туй отношение близкостоящите до тях (манастирите – б.м.) градове, между които и Самоков, който имал преимуществото да бъде най-близко до най-големия и най-добре нареден в Европейска Турция манастир – Рилския. Ето защо тук още в старо време процента на грамотните бил по-голям, отколкото всякъде другаде в България... Покрай манастирите и свещеническите домове били училищата. Но в онуй време свещениците били малограмотни хора, та желаещите по-дълбоко учение отивали в манастирските метоси при духовниците-изповедници, които по-добре изпълнявали тая работа. В гр. Самоков още през XVII в. имало килийни училища в къщите на някои свещеници, а също и в метосите: хилендарски, зографски, рилски, иверски и пр.* (Хр. Семерджиев, “Самоков и околността му”, С. 1913 г., с. 134-135.)

Въпреки че в История славянобългарска Паисий прави признание, че *“Не учих се ни граматика, ни политика никако, но простим болгаром просто и написах. Не бист мие т’щанием за речи по граматика слагати и слова намещати, но совакупити наедно сию историцу”*, то той вече открито заявява степента на граматическата и езиковата си основа. В килийното училище не е имало повече какво да научи. И той тръгва към Светогорските манастири. Те са мястото, където той вече може да задоволи събудилия се в него интерес към книгата. Света гора е била единственото примамливо средище за младите будни и даровити българчета. Съвременници на Паисий вече са

пътували “по търговия” до Цариград, Виена и други европейски градове и най-малкото са разказвали какво са видели и чули. Европа е имала отдавна своите университети и плодовете от тях вече са били известни. Сравнени с Рилския манастир Светогорските манастири са били далеч по-богати на книжнина. Освен Зограф и Хилендар е имало още манастири, където се чувствало осезателно българското присъствие. Пол Лукас, френски пътешественик, който е бил в Атон в началото на XVIII в. пише, че четири от светогорските манастири са основани от българи. Българи са обитавали и гръцки манастири и скитове. Според проф. Й. Иванов през 1912 г. на Атон е имало 340 българи. Нима всичко това не е било привлекателно!

Мотивите на един млад човек да поеме пътя към монашеството са различни. В проучванията, които е направил Д. Болутов, в манастирите “се срещат често по-възрастни хора, които са преживели лични и семейни трагедии; други, много рядко – които са извършили известни закононарушения и тук под расото и под монашеското си име избягват правосъдието; трети, обикновено младежи, страдащи от неизлечима болест, като епилепсия, които тук постепенно се освобождават от това страдание, и четвърти, които са обладани от силно религиозно чувство. Не са редки и случаите, когато някой посетител или търсец работа безработен харесва тукашния безпечен и спокоен живот и остава завинаги в някой манастир, скит или килия. По някога някои монаси не могат да се примирят със затворения манастирски живот, напускат обителта и дори захвърлят расото.” (Д. Болутов, “Български исторически паметници на Атон”, С., 1961 г., с. 21)

Можем ли към някоя от тия категории да отнесем замонашването на Паисий? Според онова, което той сам ни съобщава в Историята си, той е пристигнал “ва Светие гори Атонские от епархии Самоковские в лето 1745...” Всеизвестно е, че е 40-годишен през 1762 г., когато завършва своя труд. Паисий е отишъл в Атон на 23 години, вероятно под силното въздействие на брат му Лаврентий.

Кое то и издание на Паисиевата История да разгърнем, след първия превод на Й. Иванов, отпечатан през 1914 г. под названието “История славяноболгарская. Собрана и нареждана Паисием иеромонахом в лето 1762. Стъкми за печат по първообраза Йор. Иванов”, ще видим, че тя започва така: “Славянобългарская история за българския народ, царе, светии и за всички български деяния и събития събра и нареди Паисий иеромонах, който живееше в Света гора Атонска и беше дошъл там от Самоковска епархия в 1745 година, а събра тая история в 1762 година за полза на българския род.”

Зографската чернова, в чиято автентичност, че е първообраз на Паисиевата творба, никой не се съмнява, гласи така: “История славяноболгарская о народе и о цареи и о светих болгарских и о въсех деяния и бития болгарская; събрано и нареждено Паисием иеромонахом бившаго и пришедъша ва Светие гори Атонские от епархии Самоковские в лето 1745 и събравшего историю сию в лето 1762 на ползу болгарскому.”

От приведените два текста (оригиналният на Паисий и преводния) е видно, че липсва преведената дума БИВШАГО. По точно преведена е “който живееше”. “Бившаго” (прилагателно) се отнася към съществителното иеромонах, и самият Паисий го е казал точно: **Паисием иеромонахом бившаго**. Буквалният превод би бил такъв: бившият иеромонах Паисий. Прилагателното **бивш** липсва в речника на Н. Геров. Не можем да допуснем, че Найден Геров е пропуснал думата в изрядния си речник. Тя просто не е била навлязла в

българския език. И пръв от руски език я е използвал Паисий, който съобщава: *“...съвокупих и написах от руски речи прости обратих на български прости речи и словенски.”* Но вината не е нито у Н. Геров, нито у Паисий, че я е употребил. А в това, че тя не е преведена с точното ѝ значение. Тя носи информация за Паисий. Според “Словар рускаго языка” на С. И. Ожегов думата е обяснена така: *“Ныне не состоящий в какой-н. Должности, звании.”* (С. И. Ожегов, “Словарь русского языка”, Москва, 1960 г. с. 62.) Бивш иеромонах ли е бил Паисий, когато е започнал Историята си или е дошъл като иеромонах в Света гора? В послесловието на Паисиевата История четем: *“Аз Паисий иеромонах и проигумен Хилендарски...”*, което означава, че той има два сана: иеромонах (монах със свещенически сан) и проигумен, т.е. помощник на игумена на Хилендар. По това време игумен е брат му Лаврентий.

Още нещо. Когато открива черновата (първообраза) на Паисиената история Й. Иванов в маргиналните бележки на титулната страница на самата чернова с молив отбелязва: “№ 1. – бившия брой 1 изчезнал.” (Виж Паисий Хилендарски “История славянобългарска” Зографска чернова 1762, факсимилно издание, С. 1998 г.) Макар и думата бивш да е отнесена към неодушевен предмет, в случая брой (екземпляр), тя е със значение на предишен.

В изброените по-горе типични случаи на замонашване, Паисий не може да се вмести, с изключение на “силно религиозно чувство”. Констатацията на Болутов при това е правена почти два века след Паисий.

На 23-годишна възраст Паисий отива в Света гора. Това е възраст, на която един съвременен млад човек излиза от университет, подготвен за пълноценен духовен живот. Освен своята духовна основа, Паисий добре е опознал нравите на своя поробен народ, вникнал е в трудното ежедневие на онези орачи и копачи, за които по-късно от манастирската килия ще си спомня с умиление и ще пише книга за славното минало на предците, изтръгнато от народната памет. Но Паисий тръгва за Света гора с още нещо...

Ето какво се случва в Самоков през 1737 г., когато Паисий (все още тогава е носил светското си име) е бил петнайсетгодишен.

“А от западната страна дойдоха немците на Ниш и с Божието повеление взеха Ниш. И страхът божи нападна турците, сами го предадоха без бой. По всички градове турски – страх и метеж! Божият страх нападна върху тях – издигна се като слънцето изтича от утрото, и докато залезе, ходеха турците по града (т.е. из София – бел. Х. Т.). И дяволът поучи евреите, научи ги: “И това (т.е. страхът – бел. Х. Т.) на вас е от християните. О, от тука на християнския изток имаше обесени. Милостиви Боже, християните (страдаха) подобно на мъченици за вярата – година 1737. В тия дни беше доведен Самоковският владика Симеон, блаженият самоковски архиепископ. В ден неделя, час 5, обесен беше и стана чудо голямо и божествено с бесения – първо се строши (дървото), (второ) въжето отново се прекъсна и вече на третия път свърши се дъхът му, както и той. Три дни отново вися мъртъв, август, ден 21, 1737 (година), и много свещеници с него... (изрязано е при подвързването – вероятно “бяха обесени”). (Хр. Темелски, “Самоков през възраждането”, С., 2000 г., с. 166.)

Събитието не е можело да не потресе жителите на Самоков и околните села, особено и след като трупът на архиепископа е бил докаран в родния му град и местните турци също отказват да бъде погребан. Дни по-късно няколко по-смели самоковци тайно погребват своя владика в Бельова църква.

Юношата Паисий, както и всички останали, не е можел да не бъде изпълнен с гняв заради жестоката смърт на този родолюбив и самоотвержен българин и християнин – не пожелал да смени вярата си; както и с гордост, че духовен водач така геройски се е държал, не е сменил вярата си и е заплатил с жестока смърт.

Симеон Попович, човекът, който сто години преди да се роди Левски, наистина е говорел (вероятно по църковни служби), че българите трябва да “използуват” войната между Турция и Австрия, да се вдигне на бунт поробения народ, за да извоюва свободата си. По-късно в “История славянобългарска” Паисий ще напише: ***“Така и турците изтърво били свирепи и големи грабители. Когато се затвърдили в цариградското царство, научили много от християнския ред и право и за известно време в началото престанали малко, засрамили се да ограбват незаконно християнските вещи и имота им. Но в сегашно време окаяните пак нямат никаква правда, нито съд.”*** (разр. моя.)

По-късно населението на Самоковския регион няма да се включи активно в националноосвободителното движение с оръжие в ръка (изключение прави само личната съпротива на Чакър войвода), но ще се окаже един от центровете на борбата за църковна независимост; начало на културно-просветна дейност и по-късно и съсредоточие и на двете. Това има своето обяснение.

Според Константин Иречек “началото на града не е познато”, мнозина изследователи го наричат “безроден”. В споменатата по-горе книга на Х. Темелски “Самоков през Възраждането” авторът цитира “Цариградски вестник” от 1858 г. “Според него Самоков първоначално “*бил населен в мястото наричаемо “Архангел” в една долина, която сега е необитаема; после на югозапад ся преселил под Доспейската планина и наричаемо Влайчево, и сега е тамо селото Доспей; после към восток от селото Доспей населил ся под един хрид – това е било около дванадесетото столетие... Тойзи град носи името Самоков от маданите що има и водата, която кара валмото, и она подкарва чуковете да се движат сами и да коват желязото. Зрителите на тия фабрики, като гледали защо желязото се кове само, преименовали го от това Самоков, и старото му име Влайчево останало само у старите да го приказуват.”* “Интерес представлява една султанска заповед от 24. V. 1566 г., посредством която се уведомяват кадиите на съответните каази, че лицето Боли Чавуш е изпратено с цел да събере от населението и да проводи по посока към Белград следните количества за клане овце – 15 400 глави” и т.н. Покореното българско население било заставено да снабдява Османската държава не само с хранителни продукти и фураж. В това отношение заслужава да се отбележи ролята и мястото на Самоков и по-конкретно на самоковските рудари и майстор-железари. Според документ от 1565 г. например, те били доставили на държавата в съответствие с направената поръчка гвоздеи на стойност 8 000 жълтици (алтъна). Заповядало им се понастоящем да подготвят и изпратят поредната пратка гвоздеи. С нова султанска заповед от началото на следващата 1566 г. на самоковци се напомня, че войската очаква да получи от тях поръчаните преди време 20 000 броя подкови и 30 000 броя клинци.

Наличните извори от 60 и 70 години на XVI в. показват също така, че Самоков вече отдавна е бил утвърден като един вид традиционен доставчик на гвоздеи, котви, железни пръти от различен размер и прочие, предназначени за нуждите на корабостроенето. Така например в една султанска заповед до варненския кадия от 7. IX. 1571 г. на османското длъжностно лице в Самоков се

напомняло колко важно е да бъде съставен опис на количествата произведени там гвоздеи и други необходими за корабостроенето железни и други строителни материали, след което следвало “по най-бързия начин” и “без никакво отлагане” да се натоварят на каруци и да се доставят в Анхиало.” (Ст. Андреев, Грозданова Ел., “Българските земи през втората половина на XVI в. според новоиздирени османотурски документи”, Известия на НБ “Кирил и Методий” – том XVIII (XXIV) 1983 г.

Като център на железодобива в Турската империя, Самоков бързо замогва. Според Евлия Челеби, посетил Самоков през 1662 г., жителите му “са много богати и прехолни”. Железодобивът, бързото развитие на занаятчийството и скотовъдството, а в следствие на това и търговията, дават възможност на населението от Самоков и Самоковско, стъпило върху по-здраво материално състояние, да насочи усилията си към просветното поприще. Килийните училища се явяват приемници и наследници на книжовните школи от преди падането под робство. Не случайно тук е открито и едно от първите читалища. Интересно сведение в това отношение ни е оставил книжовникът-дамаскинар Йосиф Брадати: *“Аз Йосиф, написах сию книжицу у Самоков, написах (я) в дом Маноила, и други 112 листа у манастир Светаго отца (Иван Рилски) при егумена Висариона и хаджи Мойсея, и Генадия. В това лето развалиха турци каща у Самоков, (която) беха направили да четат. Повеза аз Давид йеромонах от Белово в лето сатворение мира 7260, а от Рождества 1752, месеца септември.*” (Б. Цонев, “Опис на славянските ръкописи в НБ “Кирил и Методий”, т. II, С., 1923, с. 250 и сл. (рък. № 689). (Цитатът е по Хр. Темелски – “Самоков през Възраждането”, стр. 353.)

Според тълкуването на Б. Цонев става дума за специална сграда, където хората отивали да четат, т.е. читалище. Други автори дават друго тълкувание, че става дума за килийно училище. Но и в двата случая става ясно, че налице е имало “институция”, която е плашела турците и те са я разрушили.

През 1745 г. йеромонахът Паисий тръгва към Света гора. Там вече се е намирал неговия по-голям (с дванайсет години) брат Лаврентий. Освен това Атон е привличал, наред с Рилския манастир, стотици български младежи, преди всичко от западните краища на България. Стари самоковци и до днес са съхранили спомен, че в близкото до Самоков село Доспей (с настоящия труд ще защитавам тезата, че Паисий Хилендарски се е родил в това село), е имало традиция от всеки род да се изпраща (дава) по едно момче в някой манастир. Това нещо явно не е можело безпрекословно да се спазва, а и вероятно става дума не само за замонашаване, а по скоро за учене на “четмо и писмо”. Много от момчетата са се връщали по домовете си, но други са приемали монашеския сан и са оставали в манастирите. Имало е години, според проучванията на П. Динеков, когато от Самоков и Самоковско само в Рилския манастир е имало триста монаси.

Село Доспей, е едно от най-старите в Самоковската котловина. За миналото му разказва местният краевед Христо Марков. В “Принос към историята на с. Доспей”, 1936 г. Самоков, с. 12 той пише: *“В долната част на селото, както вече казах, има едно по-високо и уединено място, което се нарича “Могилата” или общо Балко. Тук ние децата от долната махала се пързляяхме зимно време с шейни. Старите хора, не зная по какви предания, считали това място за “световно” по народния изговор, сиреч “свещено”. Впоследствие се оказа, че действително било такова. През 1910 година местния свещеник, имайки съседна градина с него место, рекъл да постои*

къща, и то върху могилата. При изкопа на зимниците, майсторите, прости хорица, връхлетели на няколко къпчета, мислейки, че това е “имане”, побързали да ги счупят, за да видят съдържанието им, ала освен пепел от изгорели тела, нищо друго нямало. Последователно са изкопани около десетина делвички, съдържащи прах на видни тракийски големци. Привечер ми казаха за находката, бързо се отправих за там, където за съжаление, намерих само строшените гърнета.”

В книгата си Хр. Марков разказва и за други тракийски могили в землището на Доспей и се пита, ако хората, живеещи тука са пришълци, откъде ще знаят, че това са “свети” места.

Владенията на Рилския манастир са граничели с тези на с. Доспей. Това се потвърждава както от преданията, така и от старите емлячески книги и най-вече от “Рилската” грамота на Иван Шишман, т.н. Шишманов хрисовул. Краеведът Борис Кашъмов в “Размисли над Шишмановия хрисовул. Опит за уточняване граничната линия на Рило-манастирските владения, очертана от съответния текст на Шишмановата “Рилска” грамота от 21 септември 1378 г.” (В-к “Самоковска комуна”, бр. 33, 34, 1978 г.) стига до следния извод, определяйки границите на котловината “Кобилино бранище”, че “жителите на близките села Доспей и Доспей махала (вкл. Махала Симоновци) са запомнили тай седловина като граница, отвъд която са вече манастирските земи...”

Базирайки се на редица свои проучвания, както и на множество предания и легенди от селата по горното течение на р. Искър Асен Христофоров в “Искровете”, НМ, С., 1962 г. поетично предава, без да изпуска историческата нишка, и стига до същото заключение за общата граница в Рилския масив и тази на с. Доспей. *“И тъй, доспейчани промивали речните пясъци в подножието на Рила, гдето двата Искъра се събирали, та дружно да вървят надолу. От пясъците се утайвали железни зрънца. Тях те поставяли в Малки зидани пеци, пълни догоре с кюмюр, а жаравата раздухвали с ръчни мехове... Тъй се получавало желязото. То било меко и от него лесно могли да се коват мотики и подкови, ножове и синджири... Стадата на доспейци пасли по тревистите байри над селото, по цялата Лакатишка Рила и оттатък, в пустата долина на Черни Искър, гдето не прониквали студените северни ветрове. Долината била гориста. Но имало и празни, затревени места по-нагоре по реката, гдето сивеели камъните от срутени къщи на забравено поселище. Доспейци обсебили тези поляни. Стадата им били многобройни и лете плъпвали по високите насрещни скатове, минавали и отвъд билото, към голямата седловина на юг от него. Там се срещали с манастирските говеда. Селските пастири и манастирските говедари решили тази седловина да разделя пащата на едните и на другите. А тя била Кобилино бранище!”*

СТРАНСТВАНИЯТА НА ПАИСИЙ

През 1762 година 40-годишният монах Паисий написва “История славяноболгарская”. Той няма предшественици; няма образци, с които да съпостави своя труд. Той е самото начало. Дума по дума, факт по факт, забравени и изтрити отдавна от народната памет имена на български владетели и светци, той ги търси и събира, за да се изповяда: **”Аз много книги и премного прочетох и взисках за много време прилежно и не възмогах никако обрести; у много истории рукописни и щамби по малко и редко и в кратце обретаат**

се. И некая кратка история некои Маврубир латинин преписал от гръчка история за български царе, но весма кратко – едва се найде нихните имена и кои по коего царувал. Сам туи Маврубир написал: тако кажат гръци от завист и ненавист, що имеяли на болгари...”

Разровил пепелта на времето и извадил въгленчетата на историята на въздух, Паисий е знаел, че сам трябва да раздуха огъня. Написаното от ръката му не е само отговор на упреците, които е получавал от гръцки, руски и сръбски монаси, но и негов упрек: **“Поради што се срамиш да се наречеш болгарин и не четиш по свои язык и не думаши?... Но от що се ти, неразумне, срамиш от свои род и влачиш се на чуж язык?”**

Паисий е знаел, че това е неговата мисия. **“Велико и страшно е да ти се възложи мисия, която да е известна само на тебе, и ти да не можеш да накараш другите да повярват в нея. Велико, но и страшно е да чуеш в най-потайните недра на душата си гласа на Бога, който ти казва тихо: “Трябва да направиш това”, без да обясни на останалите: “Това мое чедо, което виждате тук, трябва да извърши ей това. “ Страшно е да чуеш: “Направи това, направи това, което твоите братя, съдейки по общия закон, с който властвувам над вас, ще сметнат за нередно и за нарушение на самия закон! Направи това, защото аз съм върховният закон, аз съм този, който ти заповядва сега да го извършиш!”** (Мигел де Унамуно, “Животът на дон Кихот и Санчо”, ч. I, гл. V.)

И Паисий тръгва по пътищата на поробената си земя...

Преписал е наново Историята – черновата ще остави в Хилендар, а с новия препис ще пътува. Мнозина от изследователите на Паисий са се питали защо хилендарския монах не е отпечатал своето произведение, след като много добре е знаел, че извън пределите на Турската империя книгопечатането е широко разпространено? Но тогава Паисий е нямало да изпълни своята мисия. Споменът за Симеон Попович не го е напуснал. Ако трябва да перефразирам думите на Левски: “Ако печеля – печели цял народ; ако загубя – губя само себе си”, то при Паисий те ще звучат така: “Ако загубя себе си – губи цял народ!”

Главното предназначение на Паисиевата История е да събуди националното самосъзнание на българина, но точно това е насочено против устоите на империята и срещу гръцкото духовенство. **“От то време велика вражда остала и порицание между гръци и болгари и до сега време.”** Как е щала да реагира турската власт, ако е научела, че Историята е неин враг!

И Паисий е вървял тайно, както столетие след него ще върви Левски...

Първият препис на Паисиевата История, който е оставен датиран, е този, направен в Котел от Стойко Владиславов – бъдещият Софроний Врачански, през 1765 г. Три години са изминали от създаването на първообраза. Макар преписването да е ставало тайно, след откриване на подходящи за това хора – съпричастни, сравнително високо грамотни, а и състоятелни: **“Преписуите историцу сию и платите нека вам препишат, кои умеют писати, и имеите ю да се не погуби!”** – недвусмислено говори, че Паисий не е бил посрещан с отворени обятия. Освен всичко друго, преписването е изисквало и не малко време, през което Паисий е трябвало да бъде в близост до преписвача, за да си вземе оригинала. Трудно е сега да предположим, кое е първото селище, което е посетил Паисий през този тригодишен период, но във всички случаи Паисий е обикалял. В спомените си правнукът на Константин Фотинов Никола Чолаков пише: **“Отец Паисий е роден в село Доспей, починал е в Самоков и е погребан в старите гробища на града, които бяха в двора на черковата “Св.**

Николай”. Това знаят от Баба ни Фота и майка ми Сузана, които казваха още, че баба ни придружавала дякона из Самоковско, Банско, Беровско и Струмишко, та чак до Велес, където из градове, села и манастири проповядвали българската вяра.”

Това са думи на монахинята Евантия Алексова Сахатчи, служителка в метоха “Св. Богородица” в гр. Самоков, които записах в дневника си на 10 октомври 1918 г. при демобилизирането ми в Самоков като войник в Първата световна война. Монахинята Евантия е дъщеря на Сузана – сестрата на Константин Г. Фотинов, внучка на Хаджи Фота Йовчева и последната обитателка на игуменската ѝ килия в метоха.” (Никола Чолаков, “Истина или легенда”, сп. “Родна реч”, кн. 8, 1983 г.) За това “клетвено” признание напреки Константин Фотинов наследник ще стане дума и по-нататък, но тук ще се спрем на факта, че Паисий е обикалял с Фота Йовчева (Баба Фота), “мъжка жена”, по спомените на внучката ѝ, родена през 1734 г. – дванайсет години след Паисий. Тази дружба между двамата е била скрепена “от едни и същи мисли и идеи за събуждане на българския народ, за духовно и политическо осъзнаване в онова тъмно робство, са се опознали и дружно са бродили из голямата Самоковска епархия...” (Н. Чолаков, пак там.) Не са ли това трите години, преди Паисий да отиде в Котел!

Според Н. Драгова, а и според останалите познавачи и изследователи на Софрониевото творчество, ръкоположеният на 1 септември 1762 г. (годината на завършването на Паисиевата история) Стойко Владиславов за свещеник в Котел, “скоро се прочува не само с учителските си дарби, но най-вече с умението да преписва български книги, с голямо изкуство да ги украсява и подвързва. Тази слава на младия котелски свещеник достига до Паисий Хилендарски и той посещава Котел през 1765 г.” (“Софроний Врачански. Житие и страдание грешния Софроний”. На съвременен език предадено от Надежда Драгова. С., 1987, с.84.)

Подобно твърдение не може да бъде убедително, защото самият Софроний го опровергава. След ръкополагането му за свещеник той е бил в немилост. “Ала аз – пише в житието си Софроний – като знаех малко да чета, другите свещеници ме ненавиждаха, защото всички по онова време бяха орачи, а от безумната моя младост не исках да им се покорявам, като бяха прости и неучени.” (Пак там.)

Такъв е Софроний Врачански (тогава Стойко Владиславов) до преписването на “История славяноболгарская”: знае малко да чете и е ненавиждан от останалите свещеници. Той все още не е станал книжовник; все още “притеснено и прискърбно поменува(х)”; все още няма оня авторитет и самочувствие, които ще дойдат далеч по-късно във времето. Как, с какво и по какъв начин е станал толкова “прочут” при липсата на каквато и да е комуникация; при ежедневие, изпълнено със страх за физическо оцеляване – така трогващо описано после в “Житието”?

Едва през 1775 година, след като е пребивавал шест месеца в българските Светогорски манастири, и то посрещнат вероятно от стари познайници, Софроний ще пише после в “Житието” си: “И като дойдох оттам (от Св. Гора – б.м.) учех децата на книжно учение и добре поминувах.”

Намирането на писмен документ от времето на Паисий и Софроний е щастлива находка. Такава е находката на Аг. Орманджиян “Арменски документ за Софроний Врачански от 1775 година. (“Известия на народната библиотека “Кирил и Методий”, т. VOI (XVIII) (24), 1983 г.) Аг. Орманджиян, който за

кратко време е работил в архива и книгохранилището на венецианската Мъхитаритска конгрегация (Арменски клон на римокатолическата църква), публикува част от писмото на мъхитаритския вортапед (архимандрид) Микаел Себастици от 15 март 1775 г., изпратено от Белград. Откривателят на писмото констатира, че “писмата на мъхитаритските вортапеди и мисионери се отличават с изключителна описателност. В тях те така увлекателно разказват за чутото и видяното, така описват срещите си в градовете и селата, които посещават, че твърде често писмата им придобиват характер на пътепис или очерк.” Тъкмо от тази “изключителна описателност” сега научаваме много неизвестни неща за Стойко Владиславов и за Паисиевия брат Лаврентий.

Ще избегнем тук прелюбопитните подробности, с които Микаел Себастици описва завръщането си от Атонските манастири заедно със “Стойко Владисла от село Котла, което е в Румелия и високо в планината Балкан”, а ще се спрем на онези моменти от писмото, от което личи, че Стойко Владиславов е бил посрещнат “бащински” от Паисиевия брат Лаврентий; предоставя му се възможността “да се рови в книгите на Лаврентиос” и да си тръгне “с дисаги, пълни с книги” и пр.

Младият котленски свещеник прави изключително добро впечатление на по-възрастния си арменски събеседник: *“Четири дни двамата спорехме на най-различни религиозни и философски теми... Трябва да ви призная, братя, че този български свещеник ме учуди със задълбочените си познания по история на Византия, Турция и Влахия.”* Знанията, които показва Стойко Владиславов пред арменския духовник, наистина говорят за интелектуалното му израстване, но това е десет години след като е преписал Паисиевата История. М. Себастици остава с впечатление, че за Стойко Владиславов това е *“първото голямо пътешествие извън пределите на родината му.”* От “Житието” на Софроний знаем, че още преди хиротонисването му за свещеник, едва седемнайсетгодишен, той е ходил в Цариград, за да събере дълговете на починалия си чичо. Знаем още, че е бил в Света гора и през 1770 година. За тези свои пътувания, вероятно заради тяхната краткост, той не е казал нищо. Основание, че е правил и други посещения в Светогорските манастири, ни дава един израз от писмото, от който личи, че *“Стойко Владисла много добре познава пътищата и пътеките до Атон. Оставаха ни десет часа път до големия търговски град. (Солун – бел. мой) Моят спътник предложи да не вървим по прави път, а да минем пряко през планината, та да не ни срещнат разбойници...”*

Ако това пътуване е било първото на котленския свещеник, как той ще предложи да вървят по скритите пътеки в планината? Дори не с едно отиване и връщане до Атон могат да се запомнят тези пътеки. Няма съмнение, че тази увереност на Стойко Владиславов е в резултат на предишни минавания и на добро познаване на пътеките до Атон. А “бащинското” посрещане и изпращане на Софроний от Лаврентий? *“Лаврентий ме представи на младия духовник, който се казваше Стойко Владисла от село Котла...”* И по нататък: *“Докато преглеждах и описвах ръкописите, българския свещеник събра доста книги, които щеше да отнесе в родното си място, за да просвещава хората...”* (Пак там.) Всичко това говори не за едно и не за първо посещение на съвременника на Паисий, както и за загрижеността към него на Лаврентий.

В писмото си, въпреки “изключителната описателност” М. Себастици не споменава името на Паисий. Тези шест месеца, през които е пребивавал Стойко Владиславов из Светогорските манастири, Паисий не е бил там. При тази

“разточителност” на думи или е бил споменаван рядко или Стойко Владиславов не е наблягал на това. М. Себастиан констатира нещо много важно за младия си събеседник. “Интересуваше се дали арменските ръкописи съдържат сведения за българските царе от деветстотинте години, защото и той се занимавал с история.”

1775 година! А дали неспоменаването на името на Паисий не потвърждава косвено хипотезата на Б. Райков, че Паисий е починал през 1773 година. И мълчанието за него да е едно потвърждение!

Най-вероятно Паисий и Стойко Владиславов са се срещнали за първи път в годината на написването на “История славяноболгарская” – 1762. Тогава Стойко Владиславов – 23-годишен току-що е ръкоположен за свещеник в родния си Котел е направил първото си пътуване до Света гора. Виждайки неговата любознателност и ученолюбивост, Паисий му е обещал, че ще му предостави да препише Историята. И това става след три години.

ТЪРСЕНЕ НА РОДНОТО МЯСТО НА ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ

Въпросът защо Паисий Хилендарски не ни е оставил по-пълни биографични данни, както това е направил Софроний Врачански, вълнува не само неговите изследователи. Паисий е покровител на българските историци и българската история, но нашите историци са му длъжници. Аналогията с Омир, че за родното му място спорят няколко селища, е преднамерено създадена. Ако допуснем, че Паисий не е указал точно родното си място от “средновековна монашеска скромност”, ще сгрешим. Макар и скрил се зад монашеското си име и звание, той не остава изцяло анонимен. Фактът, че ни съобщава епархията, от която е; кога и как е написал Историята; че има брат Лаврентий, по-голям от него с двайсет години, и че са от една майка родени, както и други подробности, говорят за едно отношение при разкриване на личността на книжовника, различно от това на старобългарските писатели, от преди падането на България под османско робство.

За разлика от повечето си съвременници, които се “назовават” с имената на родните си места - Милко Котленски, Роман Габровски, Тодор Врачански, Йоан Врачански, Памво Калоферски, Янкул Хрельовски, Стоян Кованлъш и пр., Паисий съобщава само, че е от Самоковска епархия. Какво е целял с това - да посочи родното си място или да го скрие? Вероятно и двете. Паисий не е можел като съвременен агитатор да обикаля с Историята си из поробената си родина, защото онова, което е вършел, е било насочено против устоите на империята и против асимилаторските опити на гръцкото духовенство. В Историята той при всеки удобен случай напомня за робството - политическо и духовно. “После, когато турците завзели и поробили България, тогава цариградските патриарси с турска помощ и насилие отново завладели търновската патриаршия под своя власт и за пакост, и поради злобата, която имали към българите, още от началото не назначават на българите епископи от българския род, но все от гръцки род.” И по-нататък: “Тая вина на българите произхожда от гръцката духовна власт. И голямо насилие търпят несправедливо в тия времена от гръцките владици, но българите ги приемат благоговейно и ги почитат като архиереи, плащат им двойно дължимото.” “История славяноболгарска”, която е

писана в Света гора, където гръцките духовници са били многократно повече, е трябвало непременно да остане колкото се може повече в тайна, а авторът ѝ - анонимен. Тази тайственост и анонимност Паисий прилага и при носенето на Историята да бъде четена и преписвана. Когато Паисий е предоставял Историята, вероятно в много тесен кръг от "посветени", въпреки изричното му желание всички да я четат, той е бил само един монах, дошъл от Света гора, роден в Самоковска епархия. Любопитството е било задоволено. Какво има повече да се интересува четещия Историята от лицето, което я носи? В случай на провал - Паисий остава анонимен - някакъв монах от една епархия...

Въпреки тайствеността около личността Паисий, неговите съвременници много добре са знаели кой е и от къде е. В цялото по-будно население на Самоков, онова, върху което идеите на Паисий са изиграли решаваща роля, е твърдяло, а в последствие това е предадено и на потомците, че Паисий е роден в отстоящото на два километра от Самоков село Доспей. (Стана дума за преките потомци на Константин Фотинов, по-нататък ще се подкрепим и с тези на многобройната Зографска фамилия.)

Грешката на нашите паисиеведи и там, че "започват да му търсят родното място" навсякъде из Самоковска епархия, стига да се появи предание за някой монах. Най-синтезирана тази версия е в масово разпространените предговори към "История славянобългарска" от П. Динеков. Тя, разбира се, не е в разрез с твърдението на Й. Иванов. След като разказва изнесената от Д. Маринов легенда, че Паисий *"бил свършил известно гръцко училище на Евг. Вулгарис при Ватопедския манастир... Според друго предание Паисий бил затворен от гърците в Лаврата на св. Атанасий в Света гора и там умрял мъченически. Според трето предание хилендарския монах бил роден в самоковското село Доспей, според четвърто - в с. Рельово (Рельово), Самоковско, и произлязал от видното семейство Почеканови. За родно място на Паисий спорят още Бельово, Разловци (Пиянешко, Северна Македония), Кралев дол (Софийско), Банско. С всяко селище е свързана легенда, а с всяка легенда - горещ спор.* (Паисий Хилендарски "Славянобългарска история" Под редакцията на Петър Динеков. С. 1972 г., с. 9-10.)

По нататък авторът преповтаря изнесеното от Й. Иванов и защитава банската теза.

В "разгорещения спор" не могат да издържат Бельово (Белово), което отъждествява роденият там Давид йеромонах, преписал съобщението на Йосиф Брадати (цитирано по-напред.) Иначе в селото не битува никакво предание за Паисий. Същото се отнася и за Рельово. Нито в селото, нито в Самоков е останал някакъв спомен за Паисий, че е от там и легендата се ражда в следствие на това, че при записване на диалектни думи от селата покрай р. Палакария, в Рельово се явяват информатори, които казват "казуем", "приказуем" и пр. (При разговорите, които водих с възрастни хора, потомци на Почекановия род, се установи, че наистина от техния род е имало монах, но той се е родил някъде около сто години след Паисий, бил е игумен на Кокалянския манастир, продавал е манастирски имоти. Почеканов род, от който също е бил Паисий, има и в с. Райово.) Но и в тези села няма никакъв друг спомен, казан извън семейството.

Упорит претендент за родно място на Паисий Хилендарски е пернишкото село Кралев дол, въпреки че тази легенда се явява доста късно - в началото на 20-те години на XX в. Неин автор и ревностен защитник е филологът Веле Кралевски, от същото село. Банската версия все още не е била

изнесена и между В. Кралевски и Хр. Семерджиев, и Хр. Марков започва спор. Последните двама защитават тезата, че Паисий Хилендарски е роден в с. Доспей.

В какво се състои Кралевдолското предание, че това село е родно място на Паисий? Многобройните публикации на В. Кралевски са преповторени най-пълно сега от Ц. Живков ("Паисий Хилендарски от Банско или Кралев дол", С. ИК "Иван Вазов", 2001 г.) Ето основанията на автора: *"Какви са основанията село Кралев дол да се смята за най-вероятното родно място на Паисий? Селото се намира на 5 км южно от Перник в гънките на Голо бърдо. Разстоянието до Самоков и София е почти еднакво, но от памтивека кралевдолчани са предпочитали седалището на епархията си Самоков, там са ходели на пазар, по мирски и духовни дела. Групи от тукашни селяни години наред са кираджийствали стоки за Атонския полуостров или са отивали на сезонна работа по манастирските строежи, маслинови и зеленчукови градини. Прибирали са се у дома, тях ги наричали светогорци. Отличавали са се с поголяма начетеност и набожност, за това ги избирали за църковни настоятели и касиери, участвали и в богослужението. И до сега могат да се намерят потомци на тия кралевдолски "светогорци". Някои от гурбетчийте оставали в Атон и се подстригвали за монаси. така се обяснява отиването и покалугеряването на Лаврентий, а сетне и на брат му Паисий... В Кралев дол и съседните села Студена, Църква, Калкас всичките стари хора знаеха и знаят от бабите и дядовците си следното живо и днес предание. През първата половина на XVIII в. в Кралев дол служил поп Цветан от рода на Поповците. Той бил ненавиждан от самоковския гръцки владика Матей, наричан още Дели (луд) Матей. Клеветял го пред турците и те също го преследвали като "размирник на царицината". Ето кое принудило поп Цветан да закълне своите синове и внуци да не стават свещеници, за да не страдат като него. И наистина след поп Цветан никой от техния род не се запопил и било сложено началото на нов свещенически род от Чаворините. С преследванията от страна на турците и на гръцкия владика в Самоков се обяснява фактът, че двамата братя на поп Цветан се покалугерили в Атон - единият приел името Лаврентий, а другия - Паисий. На 40-ия ден от смъртта на поп Цветан за равнение на гроба му пристигнали Лаврентий и Паисий и донесли три покровци, с които по-късно били погребани техните близки. Лаврентий си заминал веднага, а Паисий, тъй като имал и свещенически сан, останал шест месеца в Кралев дол да служи на мястото на починалия си брат, докато се ръкоположи нов свещеник. През тоя си престой Паисий изградил една чешма, която и досега се нарича Паисова, или Калужарец. Явно той е бил ярка, запомняща се личност, та след неговото заминаване почнали да наричат целия им род Паисов, Паисовите. С това име са известни и сега. Тези факти пръв ги направи достояние в пресата през 1923 роденият в селото Веле Кралевски, литератор и дългогодишен училищен инспектор."*

След като Веле Кралевски прави горното предание достояние на обществеността, вика акад. Стефан Младенов, който се възхищава, че "от малкото село Кралев дол по традиция в турско време, не отделно, по дваматрима, а на цели групи са ходели редовно за печалба в Света гора, естествено следва фактът, че тия хора не са могли да се настаняват сами лесно, а някои и с години по ред, на работа, ако не са имали там връзки със свои съселани, поне с такова влияние, с каквото сигурно може да се разчита за приемането им винаги

на работа." След Ст. Младенов е назначена "специална комисия" начело с проф. Ив. Снегаров; след него нова комисия, водена от Емануил Попдимитров...

Спорът е щял да приключи още тогава, ако някому е хрумнало да съпостави годините на кралевдолските калугери с годините, когато в Самоков и Самоковска епархия наистина е дерибействал Дели Матей. Той не е измислена личност. За него има доста писмени свидетелства. Историкът на Самоков Христо Семерджиев в цитирания по-напред труд "Самоков и околността му" не на едно място цитира съвременници на Дели Матей: "В летописа на дядо Пешо по-нататък намираме: "На 1846 г. дойде Матей..." и в бележката на Г. Митревич е казано: Да се знае кога дойде деспота Матей у Самоков лето 1846 септември: 20 ден седе у Самоков до 1848 па ойде на Стамбол месец юний първи ден."

Освен бележките на тези двама летописци Семерджиев в книгата си публикува и много писма на самоковски първенци до цариградския патриарх, в които те се оплакват от Дели Матей. Писмата са от годините 1846, 1847, 1848.

Съпоставяйки годините на кралевдолските Лаврентий и Паисий с тези на хилендарските, а те са известни от Паисиевата История с точност - Паисий е роден през 1722 г., а Лаврентий - 20 години по-рано, излиза, че по времето на Самоковския владика Дели Матей Паисий е бил на около 124 години, а Лаврентий - на 144 г.

Любопитно е все пак да се стигне до извода, защо се появява Кралевдолската легенда за Паисий Хилендарски. Както стана дума тя е изнесена на бял свят от Веле Кралевски през 1923 г. До тази година В. Кралевски не е знаел, че Паисий е роден в неговото село, а вече е бил "дипломиран филолог и учител". Веднъж, "прибирайки се в селото ... влиза в бакалницата, а там седи бащата на собственика, дядо Василко Паисов - едър, възрастен мъж в бели шаячни дрехи. Познават се и двамата, та младия учител направо пита стареца защо бакалницата се нарича "Отец Паисий". Усмивнал се възрастния човек и му отвърнал малко учуден: "А бре, даскале, ти ако не знаеш кой е и откъде е Паисий, та аз ли да ти кажа?" После старецът му разказал, че целият техен род се нарича Паисов, защото от него е произлязъл Паисий Хилендарски." (Цит. е по Ц. Живков, "Паисий Хилендарски от Банско или от Кралев дол", ИК "Иван Вазов", С., с. 40.)

Ще оставим без коментар, че до този момент филологът, учителят и после инспекторът към министерството на просвещението нищо не е знаел, защото в Кралев дол не е битувала легендата за Паисий, и това, че Паисий има още един брат (най-стария) Цветан; че Паисий е оставил наследници (един монах не оставя наследници), както и огромното разминаване с няколко десетилетия по времеживеене на истинския Паисий и кралевдолския...

Как се е стигнало до тази мистификация?

"През 1910 година, през септември, в Доспей бе създадено читалище, което наименуваха "Отец Паисий". Сложихме му това име, защото всички тогава знаехме, че Паисий е от нашето село. Но учителят Христо Марков, който беше основател на читалището не се задоволяваше с тия приказки. Документ искаше да има, че наистина Паисий е доспеец. (За такъв документ Хр. Марков ще се бори и по-късно; част от документацията е запазена. Бел. мой.) И нали по това време, малко преди Балканската война, моят чичо Василий беше архимандрит в Хилендарския манастир, Христо Марков изпрати мен в Света гора да се добера до истината и ако е вярно, че Паисий е от Доспей, да взема и донеса документ. И аз отидох. Чичо ми показа килията на Паисий, страници от историята му и ме заведе при един старец, който още

като юноша е знаел за Отец Паисий, а когато е пораснал станал калугер и библиотекар в манастира. Но думите му, че Паисий е от Доспей трябваше да се потвърдят писмено. А беше съвсем стар и на легло. Придържайки го с ръце от двете страни ние с чичо го изведохме навън и с каруца го заведохме в град Карея, където беше конака. Та старецът каза същото и бе издаден документ с печат, че Паисий е от Доспей. Донесох аз документа и го предадох на Христо Марков. Той се зарадва много и още същия ден отиде в София да го отнесе в Министерството на просветата. Занесе го той, върна се и всички зачакахме официално известие, че Паисий и от Доспей. Но такова известие няма и до днес. Малко след това обаче започна да се говори, че Паисий е от Кралев дол. По тайни пътища Христо Марков проучи каква е работата. В министерството документът попаднал в ръцете на някой си Кралевски (човек в министерството от Кралев дол) и изчезнал безследно. След това Христо Марков поиска да извади втори документ, но връзка с Хилендарския манастир не може да се установи. Балканската война бе започнала и възпря всичко." (Тодор Прасков, "Аз бях на Света гора", в. "Самоковска комуна", 1962 г.)

След войните (1923 г.) между Веле Кралевски и Христо Марков започва спор в печата къде е роден Паисий Хилендарски. Понякога авторите си разменят остри реплики, всеки защитавайки своята теза. На страната на Самоковската (Доспейската) теза застава и историкът на Самоков (по баща банскалия) Христо Семерджиев, който още през 1912 г. в книгата си "Самоков и околността му" изнася факта, че Паисий Хилендарски е роден в с. Доспей, черпейки сведения от спомените на стари самоковци от преди Освобождението. За позицията на Хр. Семерджиев ще стане дума и по-нататък.

В "горещия" спор за родното място на Паисий Хилендарски през 30-те години на ХХ век никоя от спорещите страни не може да намери документ, от който явно да личи, къде се е родил Паисий. И Христо Марков замисля ново отиване до Света гора. Той вече е в състояние да заплати разноските на лицето, което ще отиде до Атон. (Хр. Марков е понатрупал добро състояние, защото като учител открива в покрайнините (в планината) на родното си село Доспей каменни въглища и разкрива каменовъглена мина "Рила" - в момента консервирана и затворена.) Отиването до Атон Христо Марков вече не желае да се възложи на обикновен човек от селото, а на добре подготвен за подобна задача човек. Чрез читалище-паметник "Отец Паисий" в Самоков Марков прави това предложение до тогавашното министерство на народното просвещение. За съдържанието на писмото научаваме от отговора, който министерството му изпраща. Ето дословно писмото-отговор:

"Министерство (на) Народното просвещение / Отделение за народна култура/ № 3457 / 10.X.1936 година/ гр. София: До г. ХР. МАРКОВЪ / гр. САМОКОВЪ/ По поводъ на Вашето писмо до Министерството и писмото на "Читалище-паметникъ Отецъ Паисий" въ гр. Самоковъ, Министерството Ви благодари за научния интересъ, който проявявате и Ви съобщава, че то възлага на проф. Йорданъ Ивановъ да се заеме с проучване на повдигнатия от Васъ въпросъ. Умолявате се да поставите на негово разположение отпуснатата от Васъ сума, за да може той да я използва. /ГЛАВЕН СЕКРЕТАРЪ:/п/ не се чете/ Началникъ на отделението: /п/ Ст. П. Василевъ/"

Преписката между министерството на народното просвещение и Хр. Марков продължава и въпросното министерство отново му изпраща писмо № 984/ 15.03.1937 год. Ето и това писмо: "Уважаеми господинъ Марковъ, / Желанието Ви да улесните лицето, което би събрало въ Света-гора данни и

документи за живота на Паисий Хилендарски, Ви изтъква като примерен родолюбец, комуто е свидна паметта и делото на един от най-големите българи в нашето минало. Въ връзка с благородния Ви почин, М-вото дължи да Ви съобщи, че съгласно решението на историко-филологическия факултет при Държавния университет, одобрено от Академичния съвет при същия в заседанието му от 10 октомври 1936 година, г. ДИМИТЪРЪ МИХ. МАРГАРИТОВЪ, многозаслужил хилендарски монах в Атон заслужава да се подкрепи в желанието му да материалите за Паисия в Атонските библиотеки. Министерството Ви изказва своята благодарност за готовността Ви да поощрявате подобни изучавания. :ГЛАВЕНЪ СЕКРЕТКАРЪ: /п/ не се чете/ НАЧАЛНИКЪ НА ОТДЕЛЕНИЕТО: /п/ Балабановъ Никола."

Христо Марков не само удържа на думата си, но и с нетърпение очаква най-после да бъде решен въпроса. Той изпраща посочената сума и министерството на народното просвещение под номер 2149 от 20. V. 1937 г. му изпраща следното благодарствено писмо: "Министерството на народното просвещение има чест да Ви съобщи, уважаеми господинъ Марковъ, че депозираната от Вас сума 10,000 (десет хиляди) лева квитанция № 338 от 23. 03. 1937 година е предадена, съгласно заповедта на господина Министъра № 703 от 27 мартъ т.г. на бившия атонски монах ДИМИТЪРЪ МИХ. МАРГАРИТОВЪ срещу разписката от 30 мартъ т.г. последната се пази в касата на домакинъ-касиера при Министерството. /Моля приемете почитанията ми./ Началникъ на отделението: /п/ БАЛАБАНОВЪ Т. НИКОЛА."

Привеждам тези писма дословно и със запазения им правопис, защото от тях личи началото на мистификацията, извършена по отношение на родното място на Паисий Хилендарски. Ще цитирам още едно писмо преди самия коментар. То е от БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ - СОФИЯ, от 5. 11. 1937 г. "Уважаеми г. Марковъ,/ Имаме сведения, че сте отпуснали 10,000 - десет хиляди лева на некой си г. Маргаритовъ за изучаване на родното място на Отца Паисия./ Молим Ви съобщете въ Академията по кое време сте отпуснали сумата и по чие предложение. Съ почитание: ДЕЛОВОДИТЕЛЪ: /п/ не се чете."

И така: В писмото на Министерството на народното просвещение от 10. X. 1936 г. се съобщава, "че то възлага на проф. Йордан Иванов да се заеме с проучване на въпроса"; в писмото си от 15. III. 1937 г. същото министерство, след като се е консултирало с историко-филологическия факултет възлага на Димитър Мих. Маргаритов - "многозаслужил хилендарски монах", който "да се подкрепи в желанието му да проучи материалите за Паисия" и благодари за жеста, проявен от Хр. Марков и в следващото си писмо отново изказва почитанията си и удостоверява с номера на квитанцията дарителя, то в писмото на Българската Академия на Науките го питат по чие предложение е отпуснал сумата на "некой си Маргаритов". Бившият атонски монах Димитър Мих. Маргаритов или не се е съгласил да донесе "поръчаните" му документи или е бил "неудобен" да го направи. Защо е това бързо отмятане от него? Желанието на Хр. Марков е да се изпрати добре подготвен, говорещ и гръцки език учен, който задълбочено да проучи Паисиевия въпрос. Първоначално становището на министерството е с нерешения документално въпрос да се заеме проф. Йордан Иванов. Защо Й. Иванов не заминава за Света гора? Той вече е един от водещите български учени, автор на "Български старини от Македония". Това е всепризнат труд, от който личи не само голямата ерудиция

на автора, но и неговото умение да не пропусне нещо в търсаческата си дейност. "Български старини от Македония" е книгата, в която е записано всичко, което е можело да го има и да е свързано с миналото на българите от Македония. Й. Иванов, който многократно е прелиствал кондиката на Хилендарския манастир, не може да е пропуснал нещо, което да го има там и той да не го отрази в епохалния си труд. Тогава? Тогава друг трябва да замине и да донесе "нужния" документ. На Й. Иванов, който вече е заявил: *"Още през 1914 г., при обнародване на Паисиевата "история" и при разглеждането на повечето от горните предания, подкрепени отъ писани паметници и, при това отъ предания изходящи отъ несъмненъ източникъ."* (Й. Иванов, В. "Зора", 15. февр., 1938). Ще му бъде поставено от паисиеведите да отговори на въпроса: Защо, г-н професоре, след като така детайлно всичко сте видели и записали, не сте срещнали тази "приписка" в Хилендарската кондика?

Най-добре е било да я донесе друг. Кой да бъде той?

Групата, която Министерството на просвещението е сформирала, след като категорично е отхвърлен "многозаслуженият хилендарски монах" Димитър Мих. Маргаритов, се е състояла от: Васил Захариев - художник, професор в Художествената академия, Николай Ростовцев - специалист по снемане копия от икони и стенописи и Михаил Ковачев - книжовник, "на който при същите условия се даваше подобна задача". Ръководител на групата е проф. Васил Захариев. *"На мен направихте високата чест да ми възложите ръководството на тази негласна научна мисия"* - пише той в поверителния доклад до Министъра на Народното просвещение. *"Налагаше се, както и Вие препоръчахте - продължава пишецията - преди всичко да се запази абсолютна тайна около самата мисия и нейните задачи. Навсякъде трябваше да се прониква и работи тихо и безшумно, като се използват всички възможности за работа без да се възбуди и най-малкото подозрение. Трябваше да се има пред вид обстоятелството, че всяка направена от нас грешка ще отнеме възможността на други наши научни мисии да бъдат допуснати в Света-гора."* Задачата, която поема Васил Захариев е отговорна, той долавя още в предварителния разговор с придружаващите го, че ще има проблеми и затова в гореспоменатия поверителен доклад, отново подчертава: *"... съобщих на съпътниците ми Вашите нареждания, както и от своя страна ги предупредих, че винаги трябва да ги имат пред вид, както и да се освободят от някои свои лични навици несъвместими с мисията им и от каквито и да било лични ангажменти за други странични работи."*

От тези "свои лични навици" един от групата не се е освободил, *"Тримата заедно посетихме Хилендарския (подчертано от В. Захариев, бел. м.) манастир, дето се съхраняват особено ценни български старини, документи, надписи и ктиторски образи. Там, нетактичното държание на единият от съпътниците ми, за съжаление проявено и в други случаи показва на епитропите изключителният интерес който проявихме към българските старини. При посещението на библиотеката ни се заяви, че без специално разрешение от синода на Югославската православна църква и от "КИНОТО" в Каряя не ни се позволява да правим фотографски снимки и копия в библиотеката и параклисите. При така създаденото крайно неблагоприятно за комисията ни положение, наложи да напусне манастиря."*

"Нетактичното държание" е на М. Ковачев. То достига и своята кулминация! Когато групата напуска Атон и е минала почти туристически, тя се отправя с параход за Атина. *"Там трябваше да оставиме за препращане от*

легационния куриер до София събраните от нас материали, за които имах основание да се безпокоя, че ще ни бъдат отнети при митническия преглед на границата. Предполагах, че още от София е донесено да бъдем следени като хора, за които се смята, че е възложена и друга по-специална мисия. Чувствувах това навсякъде през пътуването ни, особено из Света-гора, за което нееднократно съм предупреждавал съпътниците си... При пристигането ни в Атина, в тамошната митница и полицейския участък бяхме задържани повече от 2 часа, като на два пъти поотделно на всеки един беше направен обиск и най-щателно преглеждане и претърсване на багажа ни. Специално изпратени от Атина цивилни полицейски инспектори ни подложиха на разпити, след което задържаха паспортите и някои от материалите ни... На следния ден бяхме повикани в Дирекцията на ново следствие водено в присъствието на същите полицейски инспектори и на експерти, лично от Директора на полицията. Обвиниха ни че сме нарушили Закона за запазване старините, като, без да сме имали специално разрешение, организирани "като научна мисия" сме правили фотографски снимки и копия на старини, които материали искаме да изнесем в чужбина. Обвинението се поддържаеше още по-настойчиво, понеже в багажа на единият от съпътниците ми се намерила старопечатна книга, библиографска редкост, взета от някой манастир. За тази книга, за която не ми беше съобщавано нищо да тогава, научих едвам при разпита ни в полицията. За придобиването ѝ съпътникът ни даде при разпита крайно убъркани, несъстоятелни и противоречиви подкрепени и с клетва сведения, подписани от него и от всички присъстващи при съставяне на протокола... Задържаха докато се разследва нашият случай (и в) Света-гора, въпросната книга, всички копия, изработени от Н. Ростовцев и 8 снимки, които намериха в касетката на фотографския ми апарат. Останалите наши материали предадени от мен в Българската Царска легация, получих тука изпратени до мен с легационния куриер, за да ги представя на по-нататъшното Ваше разпореждане. Завърнахме се на 3. XI. т. г. (Като Ви представям материалите на М. Ковачев, в този вид, в който ги получих, моля нареждането Ви, Господин Министре, да бъдат прегледани от една комисия в негово присъствие." (Васил Захариев, "Поверителен доклад" до министъра на народното просвещение в София., ЦДА № 129.)

От цитираните моменти от поверителния доклад на водача на групата проф. Васил Захариев и от цитираните писма до Хр. Марков недвусмислено могат да се направят следните изводи:

Първо. Министерството на народното просвещение не изпраща Й. Иванов вероятно поради личния му отказ. Й. Иванов много добре е знаел, че няма какво ново да донесе от кондиките в светогорските манастири, защото той вече ги е прелиствал многократно и не е открил нещо, написано или свързано с Паисий Хилендарски.

Второ. В. Захариев навсякъде подчертава, че групата е била зорко наблюдавана както от сръбските монаси в Хилендарския манастир и те са престояли изключително кратко време; наблюдавани от "униформени и цивилни полицаи", както и от неколнократното им обискване и пълните митнически проверки.

Трето. Единият от групата открадва старопечатна книга. Кой е той? Не е водачът В. Захариев; не е Н. Ростовцев, защото от него са отнети "всички копия, изработени от Н. Ростовцев" в и "третия", т. е. М. Ковачев са намерили въпросната книга, заради която всички са пострадали.

Четвърто. Ясно в доклада се подчертава "нетактичното държание на единият от съпътниците ми, за съжаление проявено и в други случаи". Това става в Хилендарския манастир, където им се заявява, че *"без специално разрешение от Синода на Югославската православна църква и от "КИНОТО" в Карея не ни се позволява да правим фотографски снимки и копия в библиотеката и параклисите."* Как тогава М. Ковачев е открил в кондиката на същия този Хилендарски манастир преписката, която преписва и донася, за да предаде на Й. Иванов, който я публикува и дори му изказва благодарност?

Пето. Ако все пак, тайно от съпътниците си, скрито от зорките наблюдения на монаси и полицаи за още по-краткото време, през което като туристи са преминали през манастира, М. Ковачев е успял да препише, а преди това открие въпросната преписка и още по-тайнствено да я донесе - след два щателни обиска - в България, защо тя сега липсва? Липсва в архива на Й. Иванов, липсва в архива на М. Ковачев и най-интересното - липсва и в самата кондика, на която в наше време проф. Б. Райков и проф. М. Матеич от Белградския университет направиха фототипно издание!

...

Когато групата се завръща (на 3. XI. 1937 г.) водачът на групата проф. Васил Захариев получава следното писмо:

МИНИСТЕРСТВО

на

НАРОДНОТО ПРОСВЕЩЕНИЕ

ОТДЕЛЕНИЕ ЗА НАРОДНА КУЛТУРА

И ИЗКУСТВА

№ 3043-23 II

4. XII. 1937 ГОД.

ПОВЕРИТЕЛНО

До Господинъ

Проф. В. ЗАХАРИЕВЪ

ул. "Росица" 19

Тукъ

П. Г.

Натоваренъ съмъ отъ господина Министра да Ви съобща и да Ви помоля да изпълните следните негови нареждания:

а) да предадете въ най-скоро време въ Министерството копия отъ всички фотографски снимки, преписи и други ценни документи, донесени от Васъ отъ Св. Гора.

б) да не публикува въ продължение на една година, считано от 1. XII. т.г. нищо отъ онова, което е донесено отъ Св. Гора.

в) за изпълнение на горните задължения да дадете писмена декларация.

СЪ ПОЧИТ,

НАЧАЛНИК НА ОТДЕЛЕНИЕТО:

(Балабановъ Т. Никола)

Какъв е изводът, който може да се направи от това писмо? На проф. В. Захариев се забранява да публикува каквото и да е във връзка с посещението му в Света гора. (Едва през 1940 година той разказва в самоковския вестник "САМО-КОВЪ" за това свое пътуване.) *"На 11 октомврий 1937 г., привечер, съ свалени шапки, ние се прекръстихме пред старинната икона на Божията*

майка, поставена над входната врата на Хилендар, който манастир сега е владение на сърбите. Калугера, който посреща гостите, късно се погрижи, за да ни настани за нощуване. Игумена не се яви, за да ни удостои с благословията си, както е прието. Той не се весте и на следния ден. Изглежда мълвата, че в Зограф са пристигнали поклонници от София, които премного се взират в старите ръкописи, икони, царски хрисовули и грамоти по "безжичния" атонски телеграф беше достигнала и до сръбските калугери в Хилендар. Усетили, че не сме особено желани гости, на другия ден, след като бегло разгледахме съборния храм, някои параклиси, след като надникнахме в библиотеката и се поклонихме на Паисиевата килия, запусната, замрежена с паяжини, напуснахме манастира носейки оскъдни бележки и няколко фотографски снимки. В Хилендар, който е имал тесни връзки и с Самоковското село Доспей, откъдето са били някои от манастирските игумени, между многото спомени за българи поклонници и ктитори на външната стена на параклиса св. Иван Рилски" и т.н. (В. Захариев, "По стъпките на Отец Паисий в Света-гора", в. "Самоков" 1940)

"Забраната" проф. Васил Захариев я е носил още, защото той е назначен в Художествената академия от същото това министерство, което му е забранило да публикува каквото и да е, свързано със Света гора, подписал е декларация. За онези, които могат да "четат между редовете" той е написал, че в Хилендар "не са особено желани гости", че "бегло разгледахме съборния храм", "н а д н и к н а х м е" (разр. моя. И.Н.) в "библиотеката" и т.н. В. Захариев, който е защитник на Доспейската теза за родното място на Паисий Хилендарски, не пропуска да спомене "за връзките на самоковското село Доспей, от където са били някои от манастирските игумени", както и това, че "между известните до сега преписи и преправки (става дума за Паисиевата История – б.м.) нито един не е направен в Банско." (Пак там)

Какво се случва с другите двама, посетили Света гора? Николай Ростовцев е направил каквото е можал и никой повече не се занимава с него. Дошъл е мигът на Михаил Ковачев. "В разговор с младия книжовник Мих. Ковачев, който миналата година бе в Света гора и донесе от там исторически документи, ни заяви: - За най-големия будител в историята на българския народ Отец Паисий немахме почти никакви вести, освен това че е автор на "Славяно-българската история", че има брат, който е бил двадесет години по-стар от него, именно прочутия Лавренти – игумен на Хилендарския манастир и, че Паисий е завършил своята история към 1762 година. Към края на миналата година имах щастието да замина за Света гора по научна работа и благодарение на ред щастливи обстоятелства и на крайно любезните светогорски домакини, аз успех да откроя няколко светогорски и манастирски пълни съ съвсем неизвестни исторически бележки писани главно от калугерите, които съ посрещали некога поклонниците. Между тия манастирски сметки и бележки писани акуратно и почти без прекъсване в продължение на два и половина века, се откриоха и ония вести, които ясно и кратко обаждат, че бащината къща на Паисия и Лаврентия, била в Банско и обречена за метох на Хилендарския манастир, и че Паисий умрел в Самоков през 1798 г., когато отишъл там да събира поклонници за Света гора. След като открих тия важни исторически документи, с които се установява по един безспорен начин родното място на Отец Паисий и местото на неговата смърт, надявам се да бъда подкрепен от нашите научни институти. Тия важни документи аз предадох преди известно време на моя професор г. Йор.

Иванов, за да ги прегледа. И въз основа на тех той излезе в печата, за което ми изказа особено голямата си благодарност.” (М. Ковачев, “Допълнителни данни за рода Отец Паисий”, в. “Дневник”, бр. 11447, 17.ІІ.1938 г.)

Полюсното разминаване в твърденията на В. Захариев и М. Ковачев веднага се набива в очи. От гледна точка на В. Захариев пребиваването в Света гора е било изключително трудно за научна работа, защото тримата наистина заминават като поклонници с тайна задача и са били следени и посрещани изключително негативно, то М. Ковачев подчертава, че “благодарение на ред щастливи обстоятелства и крайно любезните светогорски домакини”, той е успял да открие “съвсем неизвестни исторически бележки”.

Наред с бележката в Хилендарската кондика, която предостая на Й. Иванов, за която ще стане дума по-надолу, М. Ковачев в труда си “Самоковската епархия през 1757 г. (Към историята на гр. Банско), където използва някои данни, публикувани в Епархиалния поменик на Зограф, (в. “Мир”, бр. 11438 от 10.ІХ.1938 г., включен в библейския сборник “Паисий Хилендарски и неговата епоха”, С. 1962 г.), отново припомня за пътуването си до света гора: “На свой ред, и то съвсем неочаквано, през есента на 1937 г., когато посетих атонската монашеска република, аз открих отново този голям поменик в килиите на Зографския манастир и успях сполучливо да снима фотографски копия от всичките му страници. Вторият поменик е от средата на турското владичество, като започва от 1527 и достига до 1728 г., т.е. включва цели два века. Той обхваща епохата преди появяването на славянобългарската история. Третия поменик е съставен през първата половина на ХVІІІ в. Като разбрах, че той е богат извор на изследване на българското народно свестяване по градове и села, успях и него изцяло да фотографирам. Това е една от най-важните поръчки, една от най-важните задачи, които получих при тръгването си за Атон. Този поменик е по-голям. Брои над 260 страници...”

От изнесеното следва неизбежния въпрос: Кога е успял М. Ковачев да фотографира този поменик? Прелистването и фотографирането на тези 260 страници не са ли изисквали съдействието на второ лице? Как само на него му е позволила манастирската управа да върши тази дейност? “Една от най-важните поръчки” по всичко личи е била тази, която той донася на проф. Й. Иванов. Ето самата “бележка”, цитирана от Й. Иванов, В. “Зора”, бр. 5591, 15.ІІ.1938 г. “Родното място на Отца Паисия се установява. /Край на един продължителен спор”/: “1765 лето, ІануарІа 17 днь, какво е дошел кир проигумена ЛаврентІъ сос поклонници от Банско, и са дарили манастиро со сребрени три кръстеве и сос грош 1153. И ва той днь како е обрекал на ста Бца своята оцова куя во Банско за Хилендарски метох за вечно да е така, и какво се поклони на стаа Бца ктиторски, и гулемо беше среброто, що се донесе тогаа башка от големите кръстеве напрестолни, що са писани веки

пет сребрени кръстеве	грош	600
четри сребрени кадилници	грош	300
два потире сребрені	грош	160
две части сребрени	грош	100
един чифт пафти сребрени	грош	120

.....
1280

<i>пет мули</i>	<i>грош 300</i>
<i>три коне</i>	<i>грош 120</i>
<i>пет Маски</i>	<i>грош 250</i>

.....
670

Този документ потвърждава изявленията, направени някога от Неофит Рилски, че от неговото село Банско бил родом и българският историк Паисий.” Това е “документът”, донесен от М. Ковачев и предоставен на Й. Иванов.

Част от съвременниците - паисиеведи приемат с облекчение многогодишния спор и не се съмняват в становището на Й. Иванов, след като така документално се подкрепя, друга част са шокирани и изненадани (проф. В. Захариев), но на обществото е наложено становището, че Паисий Хилендарски е роден в Банско.

Йордан Иванов не оставя съвсем “ощетени” и самоковци: *“В един от следните броеве на в. “Зора” ще дам сведения за Паисиевия род, а сега ще пожелаея щото банскалии и самоковци да подирят бележки в техните родови поменици, едните за Паисий и Лаврентий, а другите за поп Никола, в чиито гроб са били сложени останките на Паисий. На Просветното министерство и на родолюбивите организации се налага дълг да се погрижат за тия свети места и да ги ознаменуват засега с възпоменателни плочи, а по-късно с други паметници, достойни за великия Паисий.”*

Самоков замълчава. Той не може да предложи документ, от който да е видно, че “бащината кука на Лаврентий” е еди от къде си, следователно там е и “бащината кука” на Паисий, защото са братя. На проф. Васил Захариев му е забранено (цитираното по-горе писмо) да изказва свое становище, а и авторитета на проф. Й. Иванов е доста респектираш. Малцина са тези, които се опитват да се усъмнят и да не приемат изцяло доводите на автора на “Български старини от Македония”. Сред опонентите на Й. Иванов е проф. Ив. Снегаров. Проследявайки границата на Самоковска епархия и доказвайки преминаването на някои от крайните селища от една епархия в друга, Ив. Снегаров стига до извода: *“От тоя исторически преглед не може да се направи решителен извод, че във времето на Паисий Разлог съставял час от Самоковската епархия. Поради това Йорд. Иванов, разглеждайки въпроса за родното място на Паисий от историческо гледище, дойде до заключението, че то не може да се поставя в Банско, изобщо в Разлог. (“История славяноболгарская, увод, стр. XX.) Обаче новите сведения, които той е събрал, го накарали да се откаже от това мнение и да подкрепи преданието, че Паисий се е родил в Банско.”* (Ив. Снегаров. “За родното място на Паисий Хилендарски”, сб. “Паисий Хилендарски и неговата епоха (1762 – 1962), стр. 420.)

Не само принадлежността на Банско към Самоковска епархия подлага на съмнение Ив. Снегаров, но и това, дали Лаврентий, “който обрекъл бащината си къща в Банско за метох на Хилендар”, е Паисиевият брат Лаврентий – единият е брат на хаджи Вълчо от Банско, а другият е брат на Паисий. Съмнението на Ив. Снегаров идва след като той е приел за истински донесеният от М. Ковачев документ. Но сега, след поверителния доклад на В. Захариев можем да сме сигурни, че този “документ” е направен през 1937 г., то той съдържа и вътрешни противоречия.

Първо. Защо дарението на “бащината къща в Банско” не е станало от тримата братя – хаджи Вълчо, Лаврентий и Паисий? Според кондиката

дарението е станало през 1765 г., а според “Български старини от Македония” от изнесените преписки на Й. Иванов хаджи Вълчо е бил в Хилендар през 1757, 1758 и през 1764 г.

Второ. Един и същи ли е Лаврентий дарителят и Лаврентий Паисиевия брат? Ако вярваме на идентичността на Хилендарската кондика според “История славеноболгарская” Никифоров препис от 1772 г. – подготви за печат Боню Ст. Ангелов, София 1961, изд. На БАН на стр. 199 за годината 1756 е записано: “*Лето 1756, днь 8 окт. Какво е дошел сос’ брата си духовника Лаврентие кир хаджи Влча, та обеща да е ктитор и даде одиа капаро грош (а) 300 за нихна душа и за нихни родители мъртви.*” (Под линия е дадена бележка на Й. Иванов встрани с молив: Хаджи Вълчо възобновява параклиса св. Ив. Рилски в Хилендар 1757 г. Български старини, стр. 268 Зограф 1758 (Бълг. Старини, 257).; на стр. 201 вече има две съобщения – за 10 декември 1764 г. и за 17 януари 1765 г. Според първата бележка Лаврентий е довел поклонници от Банско заедно с “хаджи Волчов син”, а спорд втората – той е обрекъл “своята оцова кука”.

Нека съпоставим двете дати. От 10 декември 1764 г. До 17 януари 1765 са 36 (тридесет и шест) дни. През тези тридесет и шест дни 64-годишният монах Лаврентий (годините му се установяват от Паисиевата История) е трябвало да измине два пъти разстоянието от Света гора до Банско. При това, според посочените дати, е трябвало да стане при зимни условия. Силно можем да се съмняваме, че този Лаврентий е едно и също лице. В приведените по-горе преписки този Лаврентий навсякъде е отбелязван като проигумен хилендарски или просто като духовник, а от Историята на Паисий знаем, че той е “игумена Лаврентий, брата моего”. Не бива да се изключи наличието на мнозина монаси с името Лаврентий, както и с Паисий, което е било нещо обичайно.

Кой е Хаджи Вълчо и защо нашите паисиеведи го направиха брат на Паисий Хилендарски?

Пръв за него съобщава Й. Иванов в “Български старини от Македония”. Там хаджи Вълчо е представен като щедър ктитор на два манастира – Зографския и Хилендарския. През 1757 г. с негови дарения е възобновен и изписан параклиса “Св. Ив. Рилски” в Хилендар, а в надпис от 1764 г. на мраморна плоча над входната врата на храма “Св. Богородица” в Зограф е записано, че той е възобновил светата обител на свети великомъченик Георги. Забележителното в двата надписа е, че хаджи Вълчо подчертава, че е от Банско: “хаджи Волчо от села Банско” (в Зограф) и “кир хаджи Вълчу от село Банско” (в Хилендар). Банско е било достатъчно замогнало се селище чрез своите търговци и кираджии; то е имало своите чорбаджии, хаджии и първенци и не без особена гордост ктиторът хаджи Вълчо подчертава, че е оттам. Тогава възниква въпросът: Защо Паисий не е писа, че е от Банско? Защо подчертава, че е от Самоковска епархия. Тук ще припомним само, че самоковските първенци, когато пишат писма до Цариград, отъждествяват Самоков с епархията, защото центърът е точно това селище. Отличително за селищата, които са влизали в пределите на една или друга епархия е не че й принадлежат. Особено селищата от покрайнините на епархията, които често са променяли принадлежността си - прехвърляни към една или друга съседни епархии.

Нещо повече. Дори Банско в определен период от време да е влизало в пределите на Самоковска епархия, освен че това не е било най-отличителното, за да се представят банскалии чрез Самоков, то между двете селища не е съществувала и връзка.

Един от върлите защитници на тезата, че Паисий Хилендарски е роден в Банско, акад. М. Арнаудов, в книгата си "Паисий Хилендарски - личност - дело - епоха" цитира географа-историк Васил Кънчов при описанието му на Разлог и Банско: "... Макар че административния център на Разлог е Мехомия, Банско в много отношения запазва първенството си. Тук е най-уреденото българско училище, тук са най-богатите и най-влиятелните търговци на Разлог и сравнително развитието на населението е по-високо от другите места..." и "... В Разлог, бележи Кънчов, никога не е могло да си пробие път гръцкото влияние... Самоковските владици, на които бил подчинен в духовно отношение Разлог, рядко са минавали през високите рилски върхове, за да посетят своето духовно паство, и разложани се развивали тихо и спокойно, без да има някой да им препяствува било при отварянето на училища, било за служене в черквите на славянски език." (Цит. по посомената по-горе книга.)

И така: Като голяма естествена преграда Рила дели Банско и Разлог от Самоков и връзките между двете селища в стопанско отношение са слаби. Още по-незначителни и слаби са те в духовно отношение. Това, че "самоковските владици... рядко са минавали да посетят своето духовно паство" от Разлог и Банско ни дава основание силно да се съмняваме, че който и да е банскалия ще се представя чрез Самоков, респективно Самоковска епархия. Примерът на хаджи Вълчо е убедителен. Ако Паисий е от Банско, какво би го накарало да започне Историята си с думите: **"Аз, Паисий иромонах от епархия Самоковские...?"**

Голямо несъответствие съществува и между годините на раждането на Паисий и хаджи Вълчо. От ктиторския портрет, който той ни е оставил на параклиса "Св. Ив. Рилски" в Хилендарския манастир, рисуван през 1757 година, ни гледа един 65-70 годишен човек. В такъв случай рождената му година ще е около 1687 - 1692. Това вече е изключително голяма разлика, за да бъдат рождени братя. Други косвени доказателства, че банскалията хаджи Вълчо няма никаква роднинска връзка с Лаврентий и Паисий е това, че по време на неговите пребивавания в Светогорските манастири Паисий и Лаврентий са били вече монаси там и той все е щял да потърси и отрази за поколенията, както го е направил на мраморните плочки или на ктиторското си изображение. Точно от това време и точно в тези манастири примерите на подобно съвместителство (дори и без роднинска връзка, а от други предпоставки), са останали портретите на ктиторите Иванчо Алтъпърмаков от Видин и протосингел Йоил, хаджи Василий от Ловеч. *"Украси се настоящия божествен параклис със съдействието на преподобния архимандрит господин Акакий, със средствата и щедротото иждивение на всечешнейшия първенец господин хаджи Василий от град Ловеч, 1768 г."* (А. Василев, "Балканските майстори", в. "Мир", бр. 11153, 25.IX.1937 г.) До образа на хаджи Василий са изписани и портретите на синовете му Недялко и Костадин. Традицията да се увековечават ктиторите заедно с образите на манастирските духовни водачи в последствие се обогатяват с това до образите на дарителите да бъдат изобразявани и ликовете на техните съпруги. (Рилският манастир.)

Мих. Ковачев, приносителят на преписката на Хилендарската кондика, също ни остава свое становище за хаджи Вълчо. *"Хаджи Вълчо от Банско е познат и щедър атонски ктитор от времето на ранното възраждане. През 1757, т.е. през същата година, когато е бил записан със семейството си в Епархиалния поменик на Зографския манастир като ктитор и обновител на манастира, хаджи Вълчо е построил и зографисал със свои лични средства*

великолепния параклис "Св. Иван Рилски" във високата каменна кула на Хилендарския манастир. На западната страна на параклиса е изписан неговия лик като ктитор. Облечен е в хубава градска носия, с тъмнокафява кожжена антерия и кожен калпак. Застанал е в ктиторска поза, той държи в дясната си ръка миниатюрният макет на параклиса, за да го предаде на рилския пустинник, а на лявата си ръка като хаджия е закачил "божигробската" броеница. Хаджи Вълчо е малко прегърбен. Очите му са слабо хлътнали, но са запазили своя блясък. Зографът се е постарал да го представи като енергичен човек, макар и вече възрастен. Аз посетих този рилски параклис в Хилендар заедно с проф. Васил Захариев и художника Николай Ростовцев, видях ктиторския портрет на хаджи Вълчо и го фотографирах. Хадживълчовата носия дава възможност да се добие представа за облеклото на селските и градските първенци от епохата на Възраждането."

Ако в "открития" и донесения по странен начин документ от Хилендарската кондика имаме всякакво основание да се съмняваме в неговото съществуване, то фотографията на хаджи Вълчо е автентична. Тя е правена и от други. Интересното е това, че и М. Ковачев открива, че хаджи Вълчо е "вече възрастен". Въпреки това, той го прави брат на Паисий и Лаврентий. Неговото доказателство е Епархиалният поменик на Зографския манастир (кондиката е от Хилендарския), който "със своите данни свидетелствува и за това, че Самоковската епархия е била будна покрайнина, смятала се е за известна църковна околия, а по-конкретно, че Банско, това малко пририлско селище (защо пририлско? - въпросът мой), е било възрожденско селище и културно-просветно огнище... Явно е, че някогашното "село" Банско е държало първо място в Самоковската епархия с просветени ктитори, поклонници и дарители на атонските манастири Зограф и Хилендар. Банско е било и заможен търговски център, което е имало значение за развитието на културата и просветата. Оттук биха могли да излязат и са излезли бележити български възрожденци и големи народни просветители, какъвто е бил и народния учител и пръв педагог Неофит Рилски. Преданието, което той ни завеща, че Паисий е роден в Банско, и което е най-правдоподобно сред другите (светогорското, доспейското, беловското и пр.), яко се подкрепя от последните изследователски проучвания на проф. Йордан Иванов, както и от разгледаната и клиширана тук страница на Епархиалния поменик на Зограф." (М. Ковачев, Самоковската епархия през 1757 (Към историята на гр. Банско), "Паисий Хилендарски и неговата епоха, 1962, С., с. 600-602)

Записването на хаджи Вълчо и целият негов род (но в рода липсват записани имената на Лаврентий и Паисий - бел. моя) в Епархиалния поменик М. Ковачев го нарича "знаменателно" и "опорна точка като исторически извор, когато се поставя въпросът за родното място на Паисий Хилендарски". (Пак там.)

Интересното в случая е, че М. Ковачев не набляга на донесената от него преписка, от която "е видно", че Лаврентий дарява бащината си къща в Банско и т.н., дори не я споменава - предоставил я е на Й. Иванов, а търси принадлежността на Банско към Самоковската епархия. Колкото и да вникваме в написаното от М. Ковачев, ще установим само, че хаджи Вълчо е от Банско; Банско е влизало в Самоковска епархия; Паисий е от Самоковска епархия, следователно хаджи Вълчо и Паисий са братя и... ето ти Паисий роден в Банско.

Неубедителността на доводите на М. Ковачев и Й. Иванов, че Банско е родното място на Паисий Хилендарски, катат мнозина паисиеведи да възразят и

да посочат противоречивите аргументи на поддръжниците на банската теза. Най-синтезиран аргумент изказва акад. Ив. Снегаров. *"Преписа се на Неофит Рилски твърдението, че Паисий бил от неговото родно село Банско (Разлог), но той не съобщава това никъде в своите съчинения и многобройни писма, нито споменава Паисиевата "История славянобългарска", дори не я е имал в своята библиотека. Проф. Йорд. Иванов, дирейки писмени известия за Паисий Хилендарски, се опита да докаже въз основа на летописни бележки в "Кондиката" на Хилендарския манастир, че Паисий бил родом от село (сега град) Банско. (В. "Зора", год. XIX, бр. 5591, 15.II.1938 г., уводна статия "Родното място на отца Паисия се установява. Край на един продължителен спор".) Като отхвърля преданията, които "извикват оживени прения", както някога десет града спорели за родното място на Омир, той ни уверяваше, че "сега вече имаме доста писмени вести за Паисий", едни от които събрал той при своето второ посещение в Атон, други получил от Цариград, трети му доставил йеромонах Герасим от Хилендар и йеромонах Мартиниан от Зограф и М. Ковачев. Йорд. Иванов обещавахе да обнародва по-обстойно събраните материали, но той не стори това до края на живота си (1947 г.). В неговия архив, пазен сега в Българската академия на науките, не се намери ръкопис с такова изследване за Паисий. В посочената си статия и в статията си "Родът на Отца Паисия" (в. Зора, бр. 5596, София, 20.II.1938 г., стр. 12) той нахвърля една биографска скица за Паисий. Паисий имал брат Лаврентий и трети брат - хаджи Вълчо от с. Банско, който бил ктитор на Хилендарския манастир (изобразен е в манастирската църквичка "Св. Иван Рилски")."*

В цитирания по-горе труд на Иван Снегаров по нататък се проследяват пътуванията на този хилендарски таксидиот, носещ името Паисий и стига до извода, че *"Не може да се мисли, че проигумен Паисий Хилендарски, който през март и април 1761 г. пътувал за "немска земя" по важна манастирска работа, не е отишъл направо в Сремски Карловци, а се е отбил в Пловдив да събере поклонници и се е върнал оттам в Хилендар на 17 април същата година. Явно е, че йеромонах Паисий, който е дошъл от Пловдив в Хилендар на 17 април 1761 г., е бил друго лице, а не нашият историк Паисий Хилендарски. Друга несъобразеност: в бележка от 10 август 1761 г. в Хилендарската кондика се съобщава, че йеромонах Паисий дошъл с гости и поклонници от София, и според бележката от 11 декември 1761 г. йеромонах Паисий дошъл с поклонници от Златица. И тук е съмнително, че този таксидиот е бил историкът Паисий Хилендарски. Ако той се е движел така из България, след като се е върнал от Сремски Карловци (вероятно в края на юни в началото на юли 1761 г.) той не би могъл да "съвъкупи", както той съобщава своето съчинение още в Хилендар, преди да се премести в Зограф, където е добавил някои намерени там известия и завършил своята "История славянобългарска през 1762 г." (Ив. Снегаров, Паисий Хилендарски и неговата епоха", С., 1962 г., стр. 413-15.)"*

По същия начин като несигурни твърдения Ив. Снегаров подлага на съмнение и оборва твърдението на Паисий Светогорец, който преписва гръцки ръкопис; на "белобрадия старец Паисий", с когото се е срещнал сръбския архимандрит Герасим Зелич през 1784 г., за да изкаже: *"Мнението на Йорд. Иванов, че Паисий се е родил в Банско, ето вече повече от 20 години (написаното е през 1962 г., бел. мой.) не е било подлагано на критичен разбор, а се прокарва в учебници и статии. А има силни доводи против твърдението, че родното място на Паисий е банско."* (Пак там)

Друг довод против банската теза за родно място на Паисий Ив. Снегаров търси в липсата на сериозна доказателственост, че Банско принадлежало към диоцеза на Самоковска епархия. Но дори и да има период от историята на Самоковска епархия, в която Разлог и Банско да са влизали в нейния обхват, то те са били крайни селища в обхвата на епархията, поради отдалечеността им от Самоков и това не е можело да бъде най-отличителното, с което банскалии и разложани да се представят чрез Самоков. Нека си припомним примера на хаджи Вълчо от Банско.

Следващият аргумент на Ив. Снегаров е оспорването на братството на банскалията хаджи Вълчо с Паисий и Лаврентий. Аргументът му не е в невъзможната разлика в годините според портрета на хаджи Вълчо от 1757 г. и рождената година на Паисий - 1722 г., а в това, че "щом Лаврентий е завещал бащината си къща само от свое име, очевидно е, че той е бил единствен законен наследник на останената от баща му къща в Банско." Търсенето на родова (в случая братска) връзка между банскалията хаджи Вълчо, Лаврентий "дарил бащината си къща в Банско", макар че достоверността на такава преписка съществува, вече е извън всякакво съмнение - (за това стана дума по-напред) и Паисий, е вече несъстоятелна.

Но най-главния аргумент на Ив. Снегаров против Банско като родно място на Паисий е езикът на "История славянобългарска". Авторът припомня, че сам Йорд. Иванов *"посочи някои морфологични и други особености в Паисиевата история и въз основа на тези белези направи следния извод: "Тия и други подобни черти от говора на Паисия не говорят в полза на южните (разложки) и северните (ихтимански) краища на епархията. Зографският ръкопис-черновка ... явно спазва най-вече говорни особености, присъщи на пририлските краища, отдето е бил Паисий."* (пак там)

Сам Ив. Снегаров прави задълбочено изследване на езика на Паисиевата История като посочва много примери от лексиката; морфологични особености (съществителни, местоимения, глаголи, причастия, наречия, съюзи) както и фонетични особености, от които е видно, че *"Паисиевият език представлява пъстра смесица, прилича на сграда с различни стилове: основен (църковнославянски език), изпъстрен своеобразно с русизми, сърбизми и български диалектизми, много от които не се предават в чистата им говорна форма, а изменени в представки и наставки под влияние на руските и сръбските книги, които Паисий както сам казва (стр. 7), е прочел... Обаче следите от родния говор на Паисий са много повече, отколкото следите от другите говори. По тях можем да заключим, че родния говор на Паисий не е бил този на с. Банско и изобицо на Разлог, а има повече сходство с дупнишко-самоковския говор или общо с говорите в северозападната част на бившата Самоковска епархия. Следователно родното място на Паисий трябва да се търси в тази област."* (Пак там.)

Нашата историческа наука отдавна е определила и оценила ролята, която е изиграла Паисиевата История за националното самоосъзнаване на народа ни. Днес Историята му не е източник за черпене на исторически сведения и справки, но тя е все още най-емоционалното историческо четиво. Не само историческите факти, до които "... много книги и премного прочетох и взисках за много време прилежно и възмогах никако обрести", но и на емоционалната страна на своето съчинение изключително много е разчитал Паисий. От друга страна - Историята му се явява сериозен източник на сведения за личния му живот и родното място. Колкото и обективен да е един автор, какъвто е Паисий,

в Историята му се "промъкват" факти и събития, а понякога и отделни думи (нямам пред вид само задълбочено изследване на езика на Историята), които могат да са силен аргумент в защита на една теза. Какво ни съобщава Паисий?

"Сетне цар Крун(м) и Михаил завзели от гърците епархиите Софийска, Фирибеиска, Самоковска, Щипска, Струмичка и Едрене и заселили по тия страни и епархии български народ. След това Йоан Калиман, син на стария цар Асен, взел от гърците Драмска, Серска, Мелничка и Солунска епархия, изгонил от там гръцкия народ и заселил българи." Две неща правят силно впечатление от написаното тук от Паисий. Първо, той споменава Самоковска епархия по времето на цар Крум. Нито един източник не е можел да му даде такава информация. Епархии по времето на цар Крум не съществуват поради това, бе България все още не е била покръстена и Самоков като град и селище въобще не е съществувал. В онази част от Историята си, в която Паисий пише, **"накратко колко знаменити били българските крале и царе"** и изтъква **"С какво бил знаменит цар Крун? Понеже и той бил много славен и благополучен при войните, отнел от гърците град София, Самоков, Филибе, Щип, Струмица, Едрене и заселил по тая земя българско население"**. Паисий отново повтаря същата мисъл и отново споменава Самоков, без градът да го е имало по това време. От любов към "родното си Банско" ли е споменавал Самоков?

Назовавайки географски райони (земи), които е приобщил владетелят Крум, Паисий е използвал съвремените нему названия - епархиите. Но той пише и за Струмичка и Мелнишка епархии. Можем ли да отречем, че това са райони около Струмица и Мелник? А къде Банско е по-близо - до Самоков или до Мелник?

Не потвърждава ли това тезата на акад. Иван Снегаров, който разглеждайки промените, които са настъпвали в епархиите, в зависимост от икономическото израстване на едно или друго селище, констатира, че "От тоя исторически преглед не може да се направи решителен извод, че във времето на Паисий Разлог съставял част от Самоковската епархия. Поради това Йорд. Иванов, разглеждайки въпроса за родното място на Паисий от историческо гледище, дойде до заключение, че то не може да се поставя в Банско, изобщо в Разлог. (История славянобългарская, увод, стр. XX. 1914 г.) Обаче новите сведения, които той е събрал, го накарали да се откаже от това мнение и да подкрепи преданието, че Паисий се е родил в Банско." (Ив. Снегаров, пос. съч. стр 420.)

В цитираното по-горе съчинение на М. Ковачев "Самоковската епархия през 1757 г. (Към историята на гр. Банско) авторът пише, че *"Като пояснение ще кажа, че Поклонници и дарители от Самоковска епархия са записани в Епархиалния поменик на Зографския манастир от 96 до 101 лист включително. Така през 1757 г., което ще рече пет години преди още Паисий Хилендарски да завърши своята бележита история в Зографския манастир в първата колона на лист 97 б е записан като зографски ктитор и като православен християнин от Самоковска епархия ученолюбивият и просветен хаджи Вълчо, родом от село (сега град) Банско. Непосредствено под имета на хаджи Вълчо е записан целият негов многоброен род..."* В "целия негов многоброен род" липсват, както беше вече казано, имената на Лаврентий и Паисий, а и самото записване е противоречие с твърдението на Й. Иванов, според "Български старини из Македония", където в "Зографски поменик" той пише: *"Правилото обаче - на всяка отделна страница да се записват имена от една само област, не е могло*

да се спази навсякъде, защото последуещите записвачи са поместяли имената, гдето е останало праздно място, без оглед към заглавието на страницата. Следователно, положителни са само сведенията на първите градове и села, писани като заглавия или които следват непосредствено след заглавията." (Пос. съч. стр. 491.) точно поради тази причина банскалията хаджи Вълчо се е записал и е допълнил, че е от Банско, за да се разграничи от Самоковска епархия. А и самият Й. Иванов изнася не имената на многобройните ктитори и техните близки, а имената на селищата по "области". За Средец (област) той изброява: "г. София, с. Връбница, с. Драгалевци, с. Локорско, с. Желен, мон. Кремиковци, мон. Дивотински, мон. Драгалевци, с. Перник, с. Межица, мон. Железнички, с. Корубляно, с. Челопечани, с. Кривена, с. Желява, с. Понор, мон. Рила, с. Дрен, г. Самоков, Палакария (покраина), мадан Рила, с. Рила." Проследявайки по-нататък имената на селищата, от които са дошли поклонниците, авторът е записал: "Разлог: с. Магарево, с. Банско, мон. Св. Тодор на Търлиз, г. Неврокоп, Белица."

Чия версия да приемем? Изводите, които прави М. Ковачев, са нелогични и неприемливи, и преднамерени. Но становището му потвърждава каква задача му е била поставена при отиването му в Света гора.

Съвременниците на Паисий, в най-широк смисъл на думата - често са отъждествявали думата епархия с нейния център. На подобни изводи ни довеждат писмата на самоковските първенци, писани по различни поводи до Цариградската патриаршия, както и до други места. Ще си послужим с примери от книгата на Хр. Семерджиев "Самоков и околността му", 1913 г. В една от преписките авторът разказва за изгонването на последния самоковски българин епископ. "Както виждаме - пише той - подпадането на Самоковска епархия под гръцките владци е станало една година след подпадането на ипекската патриаршия. Веднага не бил изпратен гръцки архиепископ в Самоков, а на 1722 г. Туй се установява от митрополитската кондика, заведена през 1860 г. стр. 2, където е отбележено: "Означение за Филотея, що е бил самоковски митрополит, родом из Мидилия, първи път пратен владика на патриаршата цариградска, в лето 1772, живел на епархията 47 години..." (Хр. Семерджиев, "Самоков и околността му", с. 13.) От цитираното се вижда, че е "изпратен в Самоков... и е живял в епархията, т.е. в Самоков 47 г.

Прословутият гръцки митрополит Матей, когото самоковци са изгонили позорно, заради "лошавото негово поведение", упълномощили техния съгражданин Димитър х. Иоану Смрикаров да напише писмо-прошение от "страна на всички по-видни и знатни православни християни на самоковската епархия, ... понежестанаха известни злоупотребленията и лошите дела на називаемия, за голема жалост на всички християни, жители на самоковската епархия, неин митрополит и сега още такъв..." и пр. и пр. Макар, че се пише от името на всички жители на епархията, искането е от самоковските първенци и от жителите на Самоков, и недвусмислено се разбира, че в Самоков се визира епархията.

Борбата против Дели Матей е водена единствено от самоковци, защото те са били преките потърпевши от деянията на митрополита. Едва ли жителите на кое и да е било селище, влизащо в диоцеза на Самоков, се е вълнувало от това кой е митрополит, повече от самите самоковци. Така че отъждествяването на митрополитското седалище със самата епархия не е било нищо необикновено. Съобщението на Паисий, че е дошъл от Самоковска епархия, само потвърждава тезата, че е роден тук.

Самоковската епархия е "издигната в култ", сравнена с останалите епархии от времето на Възраждането, заради Паисий и чрез Паисий. Иначе тя с какво се е отличавала от останалите? При това по-силно и по-трайно в съзнанието на хората по време на робството се е втъпявала административната принадлежност на едно селище - казата, вилаета, санджака. Или другото - неговата географска особеност.

Ето например как се е представил Стойко Владиславов, бъдещият Софроний Врачански, и та в Света гора, пред мъхитарския вартaped (архимандрит) Микаел Себастици (в посоченото по-горе писмо): *"Тук заварих млад и доста любознателен български свещеник. Лаврентий ме представи на младия духовник, който се казваше Стойко Владисла от село Котла, което е в Румелия и високо в планината Балкан..."* Ето така се е представил Стойко Владиславов. Ако той се е представил от Сливенска епархия, Себастици е щял да запомни Сливен и да спомене, че младият свещеник е от там. Тази описателност на родното място Стойко Владиславов я е направил заради чужденеца. А не е ли трябвало Паисий, разнасяйки историята си, да се среща все с непознани!

В историята на Паисий има още моменти, които недвусмислено говорят, че той добре е познавал легендите и преданията, които са битували, а и днес са живи в Самоков и с. Доспей. Това е легендата за цар Иван Шишман. Ето какво пише в Историята си Паисий: *"И седем години стоял цар Шишман в Средец и покрай Искър. Имал манастир Урвич със силна крепост, наоколо го ограждала вода. Така с малко войска и търновските велможе преживели тук и се крили от турците. Когато турците превзели от крал Вукашин охридската земя и го поробили и надвили, и тук окончателно заробили и погубили цар Шишмана и войската, и търновските и българските велможи. За това и досега в тия места се намират на много места съкровища; хората през ония временна криели и закопавали поради страх от турците, после загинали и тяхното имане останало в земята."*

Такова познаване на местности и имена, които не са почерпани нито от Мавро Орбини и Цезар Бароний, нито от оскъдните исторически материали в Светогорските манастири, откъдето Паисий е черпел сведения за Историята си, недвусмислено говорят, че той добре е познавал легендите и преданията на своя роден край. Легендата за цар Шишман е била много добре позната и на друг виден самоковец - Константин Фотинов (1790-1858), който в своето "Общо землеописание вкратце за сичката земя", наред със социално-икономическото описание на Самоков, не пропуска да спомене и преданието за цар Шишман, смятайки го за отличителен исторически белег. *"Къ западъ от Белоювската църква, през Искъръ въ полето, са Царевите кладенци. Въ тия страни, по некоимъ повествователомъ ц(аръ) болгарский И. Шишманъ, во бранехъ сражающъ ся, убиен бистъ отъ сопотивниковъ."* (К. Фотинов, "Землеописание", 1843, Смирна, с. 40.)

Не по-различно се е запазило това предание и след Освобождението, когато бива записано от фолклористи, учители и обикновени любители на народното творчество. Кузман Шапкарев е записал по разказано от самоковеца Михаил Драгов *"Царското съкровище в "Кара гьол" при Самоков: На насрещната могила от цар Шишмановия гроб има един глъбог вир от около сто и педесе до двеста метра обиколка под турското название "Кара гьол" - църно езеро. Предание, запазено у народа, казва, че поражените вече тога български войски, след погинването на царя си, като изгубили всякоя надежда,*

събрали царските драгоценности, короната, скиптъра, оръжията и все що е било драгоценно, та ги хвърлили в този вир". (К. Шапкарев, кн. III, стр. 375., Самоков, разказал Михаил Драгов.) Ето я легендата, разказана също непосредствено след Освобождението и от деведесет и шест годишния дядо Лазо Кръстев от с. Доспей: *"Ех маре, синко, ке се пази, та какво неке сега се поизоборави, напред стари често приказува за това, за онова. Баща ми поп, па и деда ми поп, сума време живеяли и язе веке наклъцах деведесеттех и шес години, та какво неке да пазят. Ним приказували стари, па они нам, ама се запазил ли съм я? Цареви кладенци, Цареви кладенци го викат, там царо ни е утепан - цар Йован Шишман. Не иди далек, синко, и турците сами знаея това, ама не износеше им да казват. Па и ние не смеехме да шукнеме нещо за това пред турците..."* (СбНУ, V, стр.180, Самоков. Разказал дядо Лазо Кръстев, записал Х. Марков.)

Тази легенда, крепила народната памет, Паисий я е чул на младини, тя е живяла в него през седемнайсетгодишното му пребиваване в Светогорските манастири, за да я преразкаже после в Историята си. Трябва ли да се постави въпроса: Има ли такава легенда в Банско?

НАПИСАНО КЛЕТВЕНО...

Тук, читателю, внимавай добре, защото съм подбрал публикации на автори, които много отдавна са знаели истината за родното място на Отец Паисий. Христо Семерджиев, например, по баща банскалия, роден е през 1872 г., много обстойно е проучвал миналото на Самоков и Самоковско, и е един от първите, който изнася на бял свят семейното предание на големия зографски род, а и сам е разпитвал стари хора в Самоков и Село Доспей, които са му казвали - по линия от баща - на син, къде се е родил първият наш възрожденец. Не случайно споменавам, че по баща Семерджиев е банскалия. Неговият баща не е имал такъв спомен, че Паисий е от Банско.

Другият, от когото е поместена също една статия, а той е автор на десетки материали по въпроса за родното място на Паисий, е Христо Марков. Той е роден в с. Доспей през 1864 г. Бил е учител в родното си село, събирал е предания и легенди, разпитвал е най-възрастните хора за миналото на селото, на Самоков. Някои от тези неща са публикувани в излизания след Освобождението Сборник народни умотворения, издавал е книги за миналото на село Доспей, за железодобива в Самоков и Самоковско. Хр. Марков води полемика за родното място на Паисий главно с кралевдолчанина Веле Кралевски, комуто като на служител в тогавашното министерство на просвещението, е предоставил писмо, донесено от Света гора, в което най-стария монах в Хилендарския манастир тогава потвърдил с подписа си, къде е роден Паисий Хилендарски. По негова идея чествания на Паисий в родното му село Доспей са били правени още в първите години след Освобождението, а 150-годишнина от написването на Испория славянобългарска през 1912 г. тържествено е била отбелязана в присъствието на много видни представители на възрожденски самоковски фамилии, в които споменът за Паисий чрез дедите и бащите им е бил жив. Хр. Марков е искал добре подготвени и честни хора да отидат в Светогорските манастири, където да се доберат до истината за родното място на Паисий и за това той сам предлага на тогавашното министерство на просвещението свои средства, но остава излъган.

Тук, читателю, ще прочетеш и една публикация на един от последните преки наследници на прочутата Зографска фамилия Атанас З. Зографски. Няма да повтарям неговите аргументи и всичко онова, което е съхранила тази прочута фамилия. Само искам да ти напомня с каква болка го е написал...

И понеже стана дума за наследниците на зографите, прочети, читателю, откъсите от двете писма на още една пряка наследничка на най-големия син на Паисиевия племенник Христо Димитров - Димитър Зограф, чиято съпруга Християния брат му Захарий обезсмърти в един великолепен портрет - това е Надежда Гидикова. През 60-те години на миналия век проф. Васил Захариев и Надежда Гидикова си разменят много писма. Професорът старателно ги е съхранил, защото и тази наследничка на Зографите е възмутена от постъпката на ония наши учени (в случая от Й. Иванов), които излъгаха нашата общественост, че са открили документ, от който е видно, къде е родното място на Паисий. Но, читателю, прочети ги, това са клетвени думи!

И друг под клетва ни е оставил своя спомен - пряк наследник на Константин Фотинов - Николай Чолаков...

Ти, читателю, имаш правото да се съмняваш във всичко, и да питаш, и да стигнеш сам до истината...

И аз, като написах тази малка книжка, ще я завърша с въпросите си. Ето ги:

Защо Паисий подчертава в Историята си, че е от Самоковска епархия, а банскалията хаджи Вълчо, когото преписват за брат на Лаврентий и Паисий и на двете места в Светогорските манастири Хилендар и Зограф е писал, че е от Банско?

Защо Паисий в Историята си пише за Самоков и Самоковска епархия и та за времето на цар Крум, когато градът и епархията не са съществували, а не споменава Банско?

Защо в историята си Паисий не на едно място споменава имена на местности, близки до Самоков и подробно описва легендата за цар Иван Шишман, която съществува в Самоков и с. Доспей, а не разказва подобна легенда за Банско?

Защо няма направен препис на “История славянобългарска” в Банско, а има за сега открити три преписа в Самоков? Единият е направен от доспеца Алекси Попович Велкович.

Защо името на Банско не е споменато по никакъв повод в “История славянобългарска”?

Защо Неофит Рилски, роден в Банско, един от най-близките по време с Паисий, доживял Освобождението, не е притежавал Паисиевата история и не е отбелязал в многобройните си писания нищо за Паисий?

Защо Неофит Рилски не е реагирал по никакъв начин на изнесеното от Васил Друмев и Марин Дринов в “Дунавска зора” през 1871 г., че Паисий е от Самоков?

Защо след Освобождението в с. Доспей и в Самоков започват да честват ден на Паисий, под прякото ръководство и участие на първите кметове на града-Иван Доспевски и Христо Зографски, чийто дядо Христо Димитров е племенник на Паисий?

Защо до официалното честване на 150-та годишнина от написването на “История славянобългарска” през 1912 г. в Банско и други селища не битува преданието, че Паисий е роден там, а такова има само в с. Доспей?

Защо всички по-будни самоковци – от потомците на зографите и тези на Константин Фотинов, както и десетки други, упорито предават това, което са чули от бащи и деди, че Паисий е роден в с. Доспей?

Защо до публикуването на “преписката”, “донесена” от Света гора, Й. Иванов категорично не е поддържал Банската теза и е посочвал като родно място Самоковско, базирайки се на езика на “История славянобългарска”?

Защо “преписката”, публикувана от Й. Иванов липсва в неговия архив, както и в архивите на която и да е културна институция? Не е ли знаел каква стойност има донесената от М. Ковачев “преписка”, та след публикуването ѝ я е унищожил?

Защо “преписката”, “извадена от Хилендарската кондика” липсва в самата кондика?

Защо след като Й. Иванов е обещал с откритието си, че “родното място на Отец Паисий се установява” ще публикува и други данни, с които разполага, не прави това в продължение на десет години – до смъртта си?

Защо проф. В. Захариев, като ръководител на групата, отишла с научна мисия в Света гора, Министерството на просвещението му забранява да публикува своето становище за всичко, което “са открили”, а на М. Ковачев се разрешава, но чрез Й. Иванов?

Защо никой не се е вслушал в думите на проф. В. Захариев, че М. Ковачев не е донесъл никаква “преписка”, а единственото, най-забележителното, което е направил, е, че е откраднал старопечатна книга от някой от Светогорските манастири, която му е била иззета на границата от гръцките власти?

Защо? Защо? Защо?... Още много въпроси могат да бъдат поставени. И ти ще си отговориш сам, читателю. Аз ще ти приведа само един отговор, с който съм съгласен. Той е на големия българин и художник Илия Бешков:

“Къде е родното място на Паисия? Искрени или фалшиви патриоти се подпретнаха да доказват, че то е Банско! Е та?... Намериха и доказателства за неговия банскалийски род, защото жив човек не покълва от нищото... Тъкмо с това авансово се предметиха нашите по-късни претенции за Македония и това ни дойде добре дошло... Доказано или недоказано, то е едната страна на въпроса, а другата? Защо отнеха гения на България, за да го свържем само с едно кьоше на страната, та нека то и да бъде Банско? Защо, видите ли, “И ний сме дали нещо на света...” Малко ли са ви банскалии, излишествата от другите притежания, та възмечтахте да си присвоите и С в е т о г о р с к и я м о н а х?...

Той е от цървулите до монашеската си кара от България и принадлежи на нацията, а не на едно предметено родно място – поне за това трябваше да ви стигне акълът!

“До видело”, Ст. Сивриев, С., 1988 г.

ПИСМО НА МАРИН ДРИНОВ ДО САМОКОВЦИ

14 февруари 1878 г.

“Самоков

Граждани самоковци! Свободата, за която българският народ 500 години жадува, вие вече я имате. Историята им казва, па и вие сами знаете, че дългия период на своето турско робство нашият умаломощен, разнебитен народ постоянно обръща очите си на север към братския нам народ и от него е

очаквал облекчение на своето тегло. Това чаяние на толкова български поколения се изпълнява и изпълнява пред очите ни. Руският цар направи подвиг. Той проля цели реки скъпа за него руска кръв, за да съкруши варварското иго, под което стенеше народът ни. Но с това не се задоволи нашия освободител, той се погрижи да ни изчисти и от мръсотии, които остави в народа ни турското робство, да ни научи как да живеем занаят, как да управляваме, каквото можем да извлечем истинна полза от освобождението. Навякъде по освободените български области се въведе българско гражданско управление от българи, които по няколко време трябва да се намират под право ръководство на руски началници. Аз съм пратен и от негово превъзходителство софийския губернатор (П. В. Алабин) да ви кажа, че от днешния ден, от тоя ден, в който св. Ни църква празнува паметта на нашия славен съотечественик и посветител славния Кирил Философ, гражданското управление се отваря и във вашия град и окръг. За ръководител и учител ваш в това дело негово превъзходителство ви назначава негово високоблагородие майора генерал Ив. Шигорин, когато ви препоръчва като един от най-достоините за такова високо назначение. Негово високоблагородие ще ви поучава и наставлява за всичко. За сега аз считам за нужно да ви кажа няколко речи за гражданското градско управление ще се състави от 3 съвета. Управителни градский...

Избрани:

На свършване аз трябва да ви наумя, че от вас се иска да изберете хора – честни, трудолюбиви, родолюбци и колкото е възможно по-просвещени, по-развити. При избирането на тия хора вие не трябва ни най-малко да гледате на лице, на имот или на род. Гледайте само на способности, на се ръководете безбоязнено от гласа на съвестта си и от народното добро.

Вие, самоковци, отдавна се хвалите с добри, честни и развити граждани. Вие имате правото да се гордеете пред цял български народ с това, че от вашето място се роди йеромонах Паисий, когото българите турят начело на своето възраждане. Надам се, че и от сега, в това велико време вие свято ще изпълните своите граждански длъжности, ще се трудите да се оправи така, каквото всеки ден да ви захвали и подражава. Амин.”

ХРИСТО СЕМЕРДЖИЕВ

РОДНОТО МЯСТО НА ОТЦА ПАИСИЯ

(По случай 150 годишния юбилей на неговата история).

В. “Ден”, 28. Април 1912 г.

Отецъ Паиси въ славяно-българската си история за себе си споменава, че е родомъ от самоковската епархия “От епархии самоковския”, отъ където дошелъ в С. Гора на 1745 год. Преди всичко самоковската епархия презъ разни времена обхващала различенъ районъ. Така, въ края на XVI столетие тя обемала само днешната самоковска околия, което се вижда отъ художета, издаденъ отъ кадията на гр. Ипекъ презъ 1578 г. 27/1 на митрополита Йоасафа, който билъ такъвъ на самоковската, дупнишката и радомирската епархии *1. Презъ XVII столетие самоковската епархия пакъ е имала същия районъ, понеже дупнишката епархия си съществувала ту при отделенъ

титулярень епископъ подчиненъ на самоковския митрополитъ, ту я управялява последниятъ. Това личи отъ преписката на едно четвероевангелие отъ 1665 г., където е казано: "... при епискупа кир митрофана... зовем епархия дупници..."*2. Още, отъ единъ светогорски ръкописъ отъ XVI-XVII векъ, където има бележка за некой си киръ Анани владика самокову и дупници *3. През XVIII столетие положението било същото. Така, намираме следнята преписка къмъ единъ служебникъ, издаденъ в Русия на 1721 г., преписана от покойния Д.И. Смрикаровъ въ неговия бележникъ: "...Преоценому митрополиту Самоковскому и дупнишкому кир Неофиту лета (1753..." Споредъ некой бележки също отъ II- та половина на XVIII в. дупнишката епископия или епархия си има понекога отделенъ епископъ. Споменава се за некой си Висарионъ *4. Последенъ дупнишки епископъ, подчиненъ на самоков. Архиепископъ, билъ некой си Серафимъ *5, който след окончателното присъединение на дупнишката епископия къмъ цариградската патриаршия въ 1767 г. отишелъ да живее въ Цариградъ, а после се прибралъ в Самоковъ. *6 Подпадането на тая епископия подъ царигр. патриаршия отъ ипекската даже не се свързва съ подпадането на самоковската митрополия. Така, на кориците на една стара книга, принадлежаща на самоковецъ Д. Ксенофоновъ Смрикаровъ, намираме следнята преписка: "То го же града узеше патрикъ... отъ ипекскую под Цариградъскаго патриарха 1767". На същата корица въ друга бележка надъ цитираната, се споменава гр. Дупница, така щото того града се отнася за него. Последенъ български самоковски архиепископъ пъкъ билъ Неофитъ, което се вижда отъ писмото на черногорския митрополитъ Сава *7 отъ 26.II.1776 г. до московския митрополитъ Платонъ, където на първо место, между подписите на лишените по хитростъ на царигр. гръцки патриархъ Самуилъ митрополити отъ епархиите си, личи неговото име. Следъ дохождането на първия гръцки митрополитъ въ Самоковъ, Филотей, на 1772 г.*8, дупнишката епископия или епархия се унищожена еднажъ за винаги. По такъвъ начинъ отъ тая дата района на самоков. Епархия става по-голямъ, като обхваща и гр. Дупница, а после и гр. Джумая и Разлога. Неколкуна дупнишки граждани въ време на църковната ни борба съ гърците, като разбрали, че гр. Дупница некога си ималъ отделенъ епископъ и безъ да си дадатъ трудъ да узнаятъ, че той е билъ такъвъ на дупнишката, а не на самоковската епархия, пратиха заявление, за което споменахме по-горе, до цариградския патриархъ, че те са съгласни да останатъ подъ гръцката църк. Властъ, само да се премести центъра на епархията отъ Самоковъ въ Дупница. Отъ горните цитати се установява, че дупнишката епархия отъ XVI в. – 1772 г. била отделна, подчинена на самоковската митрополия, която некога си имала титулярень епископъ, а по некога я завежда самок. Архиепископъ. Отецъ Пауси, като духовно лице, знаялъ добре това нещо, та като казва, че е родомъ от самок. Епархия, т.е. отъ днешната самок. Околия. Сега се явява въпроса отъ кой край на тая околия произлиза патриархътъ на нашето възраждане. Това може да се постигне, като се взремъ въ езика на историята му. Българскиятъ историкъ Маринъ Дриновъ, като ималъ на ръка котленскиятъ преписъ и като сметалъ, види се, че самоковската епархия обемала всекога оня районъ, който имала презъ XIX столетие, заключилъ по езика му, че о. Пауси е родомъ от джумайско или разложко – изобицо отъ македонските покрайнини на самок. епархия *9. Днесъ ние имаме на ръка самия оригинал на историята, запазанъ въ Зографския манастиръ, отъ който е напечатилъ г. Й. Ивановъ въ книгата си "Български старини въ Македония" 4

листа. Като се вгледаме въ езика ѝ, забелязваме, че е повлиянъ отъ църковн-славянското писмено наречие, като писали всички българи до втората половина на XIX векъ. Забелязватъ се и сърбизми, много редкоразбира се, като: “свякаго”, “сие” и пр., което може да се отдаде на туй, че се е ползувалъ и отъ сръбски автори. Покрай всичко това има и думи, свойствени на самоковския диалектъ и то не на южно-българския край на тая околия – ихтиманско и банско, а на палакарския, съ който билъ близъкъ и градския говор *10. Така, срещатъ се глаголни форми “преписуйте”, “ревнуете”, “милуе” и пр. отъ спрежение на старобългарския езикъ. Тия форми и до сега се употребяватъ въ говора отъ палакарските селяни, и до сега те казватъ: зимуе, поминуе, добруе, живуе, милуе, и пр. Употребени са думите: влачишъ вм. мъкнешъ, бивате вм. сте, най-боле вм. най-вече, гръчки, вм. гръци, четишъ вм. четешъ, чуени вм. прочути, прибитокъ вм. прибавка, спомаг. Глаголъ вместо съ, в III л. м. число. Омекченото К, което е свойствено на самок. градски говор, не се среща. Така намираме думата “повече”, а не повек’е и пр. Ако имехве на ръка сега тия 4 листа, или още повече целата зографска история, цяхме да намеримъ повече свойствености на посочения говоръ. О.П. не ще да произлиза отъ ихтиманския край и по други причини, че презъ оная епоха въ тая котловина немало нито една черква, освенъ въ с. Вакарелъ, така щото религиозниятъ духъ билъ съвсемъ отпадналъ въ тамошните българи, които били само аргати по турските чифлици. Въ палакарския край, напротивъ, немало никакви турци, религиозниятъ духъ вилъ силенъ; и до сега по тези села стърчатъ неколко стари средновековни черкви и развалини отъ манастири. Така щото калугери е имало не отъ ихтиманско, а отъ палакарско корито. Отъ друга страна, ако О. П. Беше родомъ отъ Самоковъ, щеше да го спомене.

Изъ между всичките палакарски села некой посочватъ на село Доспей като родно место на О. Паусия. Действително, съществуватъ редъ съображения, които ни навеждатъ на подобно твърдение. Нека споменемъ, че изъ същото село излезли на времето некои интеллигентни хора, каквито е могло да ги има само тогава. Така, въ старата самок. митроп. Кондика се споменава като черковен епископъ некой си Стойко Доспеецъ. Родоначалникътъ на семейство Доспевски, Христо Димитровъ, чиито потомци въ Пазарджикъ носятъ същия прекоръ, въ Провдивъ Самоковлийски, въ Самоковъ – Зографски, билъ също доспеецъ. Той по разказите на наследниците му, работилъ живописство при изписване Зографския манастиръ, на който черквата “св. Георги” била възобновена на 1758 г., а +Успение Пр. Б-ци” на 1767 г. *11. Къмъ 1770 г. Христо билъ изпратенъ отъ некой си калугеръ изъ същия манастиръ да се специализира на туй изкуство въ Виена. Възможно е този калугеръ да е самия О. Пауси, който, ако е немалъ самъ средства, да е хадатайствувалъ предъ манастирското управление то да го поддържа.

Въ населението на с. Доспей съществува предание, че некой си калугеръ доспеецъ дошелъ некога въ селото имъ, говорилъ имъ, говорилъ за българско царство, оставилъ и една ръкописна книга на техния попъ Алексо. Тая книга се пазела като светиня въ семейството, но после внукътъ на попа я предалъ за малко време на единъ самоковецъ учителъ, който вече и не върналъ. Същиятъ калугеръ, като погостувалъ въ селото, заминалъ съ кираджии, свои съселани къмъ София, но по пътя, при с. Горубляне, не осъмналъ вече при техъ. И до сега селяните казватъ, че и те си имали светецъ калугеръ отъ селото, поповски

синь. Нека се знае, че отъ това село имало доста калугери до последно време въ Рилски манастиръ и Св. Гора: Зографъ, Хилендаръ.

За по-силно осветление за истината по родното место на О. Паисия, потребно е министерството на просвещението да делигира некое лице въ Св. Гора, където да се провери щателно архива в Зографъ и Хилендаръ, та негли се намери некой писменъ документъ или бележка за това, толкова повече, че и г. Йордан Иванов ни казва в книгата си "Български старини въ Македония", какво за тая цель трябвало да се проверятъ книжата въ тия манастири отъ втората половина на XVIII в.

Самоковъ, 23.IV.1912 год.

-
- *1) Книгата Турските документи на Рилския манастир, преведена отъ г. Д. Ихчев, стр. 324-325.
 - *2) Описъ на ръкописите на библиотеката на св. Синодъ, стр. 44.
 - *3) Книгата Сев. Македония от Йорд. Ивановъ, стр. 186
 - *4) Северна Македония, стр. 187.
 - *5) Гледай заявлението на дупничани по патриаршията отъ 1862 г. 2/1, което се пази сега въ соф. Етнограф. Музей.
 - *6) Името му намираме въ сам. Митр. Кондика въ сметките за 1797 г.: "Отъ господинъ Серафима 50 гроша".
 - *7) "Гласникъ", кн. V, стр. 357, препечатано въ в. "Право", год. 4, бр. 7, Цариградъ, 1869 г.
 - *8) Вижъ самоковск. Митроп. Кондика отъ 1860 г.
 - *9) Период. сп., год. I. кн. IV, статия О. Паиси.
 - *10) Гл. митроп. кондика отъ 1757 г., която се съхранява при митр. черква въ Самоковъ.
 - *11) Бълг. старини въ Македония отъ Йорд. Ивановъ.

ХРИСТО МАРКОВ

КЪМЪ ВЪПРОСА ЗА РОДНОТО МЯСТО НА ОТЕЦЪ ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ

Сп. "Отецъ Паисий", кн. 18, С., стр. 284-286, 1929 г.

Въ по-старо време монахъ, който е приелъ вече "ангелския образъ" изразъ достатъчно говорещ сам за себе си, не е могълъ да говори нито за родители, нито за роднини, а камо ли родно място. Това го изисквали тогавашните манастирски устава, това го изисква и самото положение на отреклия се отъ "мира сега монахъ". Споредъ древните устава, той е скъсвалъ завинаги съ всичко земно и възприемалъ небесното: нему служи, него съзерцава и се стреми, изоставяйки временното, суетното, къмъ вечно възвишеното, къмъ необятните небесни висини, измъчвайки грешната плътъ чрезъ постъ и молитва.

точно по устава е постъпилъ и Паисий Хилендарски, като не е упоменалъ нищо за своите родители, роднини и родното място въ своята "Славяно-Българска История". И кого ли би интересувало това, особено въ онова време, ако скромниятъ монахъ укаже презъ ума, че некога потомците ще го величатъ и

дори ще подирят неговото родно място. Не за слава и почести е бленувал старият монах, не по родители, роднини и родно място е тъгувал той, а отъ всичките редове на книгата му лъха тъга по своя тънещ въ невежество родъ, по своя гинещъ народъ, претопявайки се всекидневно и влизайки въ ненаситния фанариотски търбухъ.

Отъ формално гледище, Паисий Хилендарски е спазилъ устава и не е посочил името на родното си село. Но ако и да немаме още никакъвъ писменъ документъ, който категорично да посочи селото, що е откърмило първиятъ най-добъръ синъ на България, това не ще каже, че по други източници ние не ще се доберемъ до истината - не ще посочимъ родното място на великия родолюбецъ. Времето дори от единъ векъ и половина не е толкова далече отъ насъ. До преди 30-40 години още са живели хора, които съ очите си са виждали и срещали съвременници на Отца Паисия Хилендарски. Ние преди всичко ще се позовемъ на тия хора разказите на които заслужаватъ пълно доверие, а пъкъ техните деца, сега възрастни хора, живеятъ още. Освенъ това, ще посочимъ и други обстоятелства, които ще потвърдятъ напълно тия разкази.

Родното място на Отца Паисия Хилендарски е селото Доспей, самоковско. То се намира в полите на Рилските предгория и е отдалечено едва на 4 километра отъ гр. Самоковъ. Преди да приведемъ самите разкази и предания по същността на занимаващия ни въпросъ нека кажемъ няколко думи, въ какво положение се е намирало това село въ онова време. Още отъ най-старо време жителите на това село са се занимавали изключително с кираджилъкъ и слабо съ земеделие. Съ биволски и волски кола и съ товарни коне са превозвали, пренасяли разни търговски и правителствени стоки отъ единъ градъ на други: Цариградъ, Родосто и всички пристанищни градове на Европейска Турция са имъ били познати. Ползували сасе съ известни привилегии предъ турското правителство, защото всяка година са пренасяли отъ Самоково до Цариградъ султанското желязо. Отъ тукъ се натоварвали други стоки и са ги превозвали почти до всички градове изъ целия Балкански полуостровъ. - Доспейчани често пъти са се оплаквали лично на самия Султанъ отъ притесненията на турската аристокрация и властъ. Намерени са султански фермани още отъ XVI и XVII векове поради тия оплаквания. - Въ селото е имало всякога грамотни хора, благодарение близостта му до гр. Самоковъ и Рилския манастиръ. Свещеници отъ селото е имало винаги; самиятъ Паисий Хилендарски е или свещенически синъ или пъкъ внукъ. Това го доказваха старците отъ самото село, Дедо Христо Ласкинъ, дедо Иванчо Каишмовъ, това го е потвърдилъ и библиотекарътъ на Хилендарския манастиръ, учениятъ Отецъ Сава, който скоропостижно починалъ презъ 1911 г. въ преклонна възраст. Той се е изказалъ предъ единъ доспейчанинъ, иметумъ Тодоръ Стойновъ, така: "Отецъ Паисий е родомъ от село Доспей, самоковско отъ свещенически родъ." Въ времето още на Паисия свещеническото място въ селото се е заемало вече отъ други родъ, отъ друго семейство. Този свещеникъ се е именувалъ попъ Алексия, на него Паисий подарилъ своята история въ ръкописъ, за което ще кажемъ по-после няколко думи.

Че именитиятъ Отецъ Паисий Хилендарски е билъ родомъ отъ с. Доспей, това са го знаели не само някои по-любопытни граждани отъ Самоковъ, но и много други хора. Като първа и авторитетна личностъ азъ ще посоча приснопамятния Отецъ Неофитъ Рилски, бившиятъ директоръ на Самоковската семинария презъ 1889-1890 г. Игнатий Рилски е билъ послушникъ и ученикъ на Неофита. Неговиятъ разказъ се състои въ следното: единъ пътъ

като пътували сь Отца Неофита отъ Рилския манастир за Самоковъ сь коне презъ балкана, навлезли въ полето и като дошли тъкмо срещу с. Доспей, започнали някакъвъ разговоръ за туй село и Неофитъ казалъ: "У това село се е родилъ нашиятъ събратъ Паусий, що написа Царственика." Този разказъ Игнатий Рилски е повтарялъ често пъти и пред сегашния Архиерейски наместникъ въ Самоковъ Икономъ Ангелъ Димитровъ, както и пред много тогавашни ученици отъ семинарията.

Не по-малко авторитетна личностъ е и бившиятъ егуменъ на Рилския манастиръ по това време на и следъ освобождението, Отецъ Панталеймонъ. Този същиятъ е билъ ако се не лъжемъ, народен представителъ въ учредителното народно събрание въ Гърново, което прие Конституцията и избра първия Български князь Александъръ Батембергъ. Егуменътъ отецъ Панталеймонъ, съвременикъ на Отца Неофита, се е изказалъ предъ войниците доспейчани - ефрейторъ Сотиръ Поповъ, ротенъ артелчикъ тогава и ст. подофицеръ Илия Прасковъ, който бидейки презъ 1880 г. въ Рилския манастиръ заедно сь целата или частъ отъ тогавашната 4-та Самоковска дружина, охрана на Княза, са имали чести съприкосновения сь игумена, най-вече да заверява разписките на артелчика по прехраната. При единъ такъвъ случай той запиталъ ефрейтора Сотиръ Поповъ отъ къде е родомъ; последниятъ заявилъ, че е отъ с. Доспей. "А, а вие сте отъ селото на Отца Паусия... добре, добре." - "И азъ съмъ отъ същото село" - добавилъ ст. подофицеръ Илия Прасковъ. - Много добре, много добре, - казалъ старецътъ. Тия двамата хора разказватъ така: "ние се очудвахме тогава - какъвъ е и кой е тоя Отецъ Паусий Хилендарски." Мисля, че този егуменъ Панталеймонъ се помина на следната 1881 година въ преклонна старостъ.

Отъ самоковци пъкъ първиятъ и най-настойчивиятъ старецъ, който сь положителностъ твърдеше, че родното място на Отца Паусия е Доспей, е покойниятъ дедо Зафиръ х. Митовъ. Той лично познавалъ деветдесетъ годишната сестра на Отца Паусия, която макаръ въ преклонна възраст, продължавала въ пазаренъ день (понеделникъ) да спохожда бояджийския дюкянъ на баща му и да се разговаря сь него. Разказътъ му относно това знаятъ и некой отъ неговите синове. Единъ отъ тяхъ инженеръ Александъръ З. Митовъ, ето що ми пише между другото, то тоя случай:

... "И ако има какво да съжбялявамъ за смъртъта на покойния ми баща, то е че той умря въ момента, когато едва-що можехъ да разбирамъ важността на неговите разкази и спомени за историята на града (Самоковъ и околностите му.) Той беше словоохотливъ и като съвременикъ на ония тъжни за нашата история времена, можеше да обясни много неща, но никой не е можалъ да го използва. Относително сестрата на Отца Паусия съмъ слушалъ това, че тя е дохождала често отъ село Доспей на бояджийския дюкянъ, на дедо ми х. Мито Цветановъ (баща на баща ми), кога баща ми билъ още твърде малакъ - на около 7 - 8 години. Баща ми е роденъ на 1825 год. Значи, въпросната баба е дохождала около 1832 година. Била е много стара и е казвала, че е рождена сестра на Отецъ Паусий Хилендарски, калугеръ въ Св. Гора. Разправяло се е много около това време за написания отъ Паусия Царственикъ. Това е, което азъ съмъ запомнилъ отъ баща си." Съ поздравъ: А. З. Митовъ. Този разказъ, сь още много подробности, десетки пъти е разправянъ предъ менъ отъ покойния З. х. Митовъ.

Даскал Калистъ, учителъ въ Самоковъ е твърдялъ същото.

Егуменът на манастиря Хилендаръ отецъ Герасимъ, който е подомъ отъ гр. Самоковъ *1, е твърдялъ предъ неговия ученикъ Архимандритъ Василий, че Отецъ Паусий е родомъ отъ с. Доспей, близо до Самоковъ.

Многоучениятъ монахъ Сава *2, досегашенъ билбиотекаръ въ Хилендаръ, се изказалъ предъ единъ момъкъ отъ с. Доспей, именуемъ Тодоръ Стойневъ, който бидейки роднина съ единъ калугеръ от Хилендаръ, два пъти вече какъ отива по частни свои работи при роднината си и понеже момакътъ бе задълженъ отъ насъ да разпита по-старите братя по родното място на Отца Паусия билбиотекарътъ Отецъ Сава му казалъ следното: "Паусий Хилендарски е родомъ отъ с. Доспей, самоковско, отъ свещенически родъ. Азъ съмъ срещалъ, - продължилъ старецътъ, - нейде писано изъ книжата това същото, що ви казвамъ, но сега не мога да ви намеря тая бележка, ала до като си тръгнете ще я намеря и ще ви посоча къде е записано". Тия думи са казани отъ лице, свършено незаинтересовано. но за зла честъ, малко следъ това, старецътъ отецъ Сава, скоропостижно се поминалъ въ края на 1911 година и "библиотеката, когато си тръгнахъ, - казва момакътъ, - бе запечатана." И тъй за нещастие, въпросътъ относно казаната писана бележка, остава висящъ.

Освенъ тия има много такива разкази, които за сега ще изоставя, а ще се спра на най-важното обстоятелство, което не само потвърждава напълно разказите на тия хора, но категорично посочва, че селото Доспей е родно място на Отца Паусия. - Знаино е, че по-стариятъ братъ на Отца Паусия е билъ егуменъ въ Хилендаръ, а самиятъ Паусий изпълнявалъ длъжността проегуменъ. Това е било около 1750-1760 години. По това време намираме други доспеецъ въ Атонъ, а именно Христо Димитровъ, прочутъ иконописецъ отсетне, родоначалникъ на новата изография и на цяла школа по това изкуство. Този мирянинъ се отзовалъ въ Св. Гора по поканата, споредъ г. Христо Ив. Семерджиевъ, на свои роднини калугери и по техно желание и издръжка той заминалъ за Виена, за да се усъвършенствува въ изкуството. Сега, поражда се въпросътъ - кои ще са били тия негови роднини калугери, които го извикали отъ селото Доспей и които го изпратили въ Виена на свои разноски? - Отговорътъ е следниятъ: по това време никакви други калугери отъ с. Доспей не е имало въ Св. Гора, освенъ двамата братя, Лаврентий и Паусий. Доспеецътъ Христо Димитровъ билъ изпратенъ въ Виена презъ 1770 година. Така, че това обстоятелство е достатъчно да подкрепи и еднажъ за винаги да посочи, че родното място на първия български историкъ не може да бѣде друго, освенъ селото Доспей.

Отецъ Паусий, носейки своята история навредъ изъ България, отбилъ се и въ родното си село Доспей. Отказвамъ да се привеждамъ тукъ преданията по това, но ще посоча на факта, че той оставилъ единъ преписъ отъ историята си на попъ Алекса, неговъ съвременникъ, който преписъ можелъ да оцелее и да го притежава неговиятъ внукъ дедо Лазо п. Кръстевъ. Този последниятъ много скърбялъ за тоя "Рукописъ" (споредъ него) макаръ че билъ вече твърде старъ - 78 - годишенъ - защото го далъ на Даскалъ Иванчо, прекарванъ Главе, ужъ да го прочете и вече не му го върналъ. Даскалъ Иванчо билъ типиченъ пияница, заложилъ го некѣде изъ самоковските кръчми и тъй пропадналъ този ръкописъ, сигурно написанъ отъ самата ръка на Отца Паусия.

Вярвамъ, че изброените доказателства са предостатъчни и нема нужда да привеждамъ повече такива.

.....

*1) Герасимъ е родомъ отъ Самоковъ отъ фамилията Аршинкови.

*2) Отецъ Сава е по народностъ словинецъ.

ХРИСТО СЕМЕРДЖИЕВ
ОЩЕ НЕЩО ПО РОДНОТО МЕСТО НА О. ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ
В. "Знаме", 21 март, 1931 г.

Въ подлистника на в. "Знаме" отъ 16 того г. Ив. Люлински е предалъ някои отъ изказаните отъ мене мисли по реферата на г. В. Кралевски за родното место на отецъ Паисий непълно и неточно. Ето защо, въ следващите редове ще попълним тая празнина.

Самоковската епархия е менила често границите си. Така, от 1615 г. до 1675 г. Ихтиманската околия се числи въ Софийската епархия; селата Долни и Горни Пасарелъ, Долни и Горни Околъ, Чекурово и Калково също се числили тамъ, макаръ че административно били и сега са въ Самоковската околия; Разложката околия също влизала по едно време въ Самоковската. Кралевъ-долъ е бил крайно село на Самоковската епархия, та също трябва да се е прехвърляло отъ епархия на епархия. Така е било и въ административно отношение, като въ 1850 г. се числено в Самоковския окръгъ (Санджакъ) и Самоковската околия (кааза), а въ 1873 г. не е вече тамъ, а въ София. Г-нъ Кралевски ни казва, че с. Кралевъ-долъ се поменавало въ данъчните книги на Самоковска околия, обаче това нещо трябва да се установи за времето от 1742 - 1762 г., а също за тогава трябва да се установи, че влизало в Самоковска епархия. Неубедителенъ бе отговорътъ на г. Кралевски и за това, че калугеръ може да дава имена на целъ родъ и семейство, въ случая отецъ Паисий.

Допускаме, че отецъ Паисий е роденъ в с. Доспей не само поради това, че Хр. Димитровъ зографъ отишелъ въ св. Гора при роднините си, за които се предполага, че са Лаврентий и Паисий, които го пратили да следва въ Виена по живописъ около 1770 г., но още и по редъ други съображения. Така, то било кираджийско село, което направило населението му да е будно, та да даде на Самоковъ видни семейства, като: Зографски, Сребърникови и др. На 1686 г. следъ снемане обсадата на Виена отъ турските войски, когато Софийското поле се обърнало на лагеръ, където билъ и султанътъ, доспейци се осмелили да отправятъ две заявления до последния, че данъците имъ били големи. И днесъ селото е съ събудено население, откъдето са излезли 10-15 души съ средно и висше образование. При все това заключението ни бе, че единствениятъ аргументъ въ това отношение за сега остава само езикътъ на оригинала на историята, намеренъ отъ г. професоръ Йорд. Ивановъ въ Св. Гора. На тоя езикъ говорятъ и досега белодрешковците в Самоковско, които очертахме в границите до западния брягъ на р. Искъръ, р. Палакария до Кралевъ-долъ, въ Радомирско, включително до с. Друганъ и Дупнишко Горно-поле до гр. Дупница. Тия граници се съвпадатъ съ ония на Самоковската епархия. Не признаваме никакви кековци чековци на г. Гроздановъ; сетне за село Рельово никога не е ставало дума, а за с. Рейово. Потвърдихме, че дори в Самоковъ се писало на тоя езикъ, като посочихме езика на старата митрополитска кондика, която почва отъ 1757 г. и свършва до 1840 г.; но най-силно доказателство за това е самиятъ самоковски преписъ на историята, който е направенъ отъ самоковеца свещеникъ Алексо Велковичъ Поповичъ. Въ него езикътъ е досъщъ еднакъвъ съ оня на оригинала, което се вижда и отъ сравненията, които прави

2. Йорданъ Ивановъ въ книгата си *Историята на отецъ Паисий*. Да допуснемъ най-сетне, че преписвачътъ е повлиянъ от оригинала и го е преписалъ безъ всекакво изменение; тогава остава да се вгледаме въ преписката на същия, където той не може да бъде повлиянъ отъ никого. Е добре, и тамъ езикътъ е същиятъ. Личното местоимение за женски родъ, трето лице, вместо ѝ е ю, което някои искаха да препишатъ само на селата отъ Горна-Палакария, се среща и у него.

Спряхме се повечко време на културното и економическо положение на Самоковъ въ епохата преди Паисий, като изтъкнахме, че възраждането за Самоковъ, Котелъ и др. центрове почва от 1622 г., когато жителите имъ се явяватъ въ Цариградъ да откупуватъ беглика въ европейска Турция и по такъвъ начинъ дохождатъ въ пряко сношение съ видни турци и почватъ постепенно да имъ влияятъ за доброто на раята. Самоковци бегликчи градятъ училище въ 1752 г. въ Самоковъ въ времето на дамаскина Йосифъ Брадати, което турците развалятъ. Единъ отъ тяхъ Коста Чорбаджи Христовъ въ 1786 г. е притежателъ на Алексовия препись на историята, което показва, че той е въ течение на всичко, извършено отъ отецъ Паисий. Споменахме, че големъ дель за възраждането на Самоковъ играе войната на немците и унгарците съ турците отъ 1736 - 38 г., която имала за база гр. Нишъ, а отделни доброволчески команди достигали въ своите налитания до с. Драгоманъ и Перникъ. Тогава турците обесили в София тогавашния Самоковски митрополитъ Симеонъ, подозиранъ въ съучастничество на страната на немците. по-късно въ възраждане на Самоковски и България играятъ видна роль и самоковските зографи.

Естествено е, че това положение, това състояние на духовете се отразило на юношата Паисий преди още да отиде въ Св. Гора, още повече, че въ Самоковъ тогава не се чувствало никакво гръцко влияние.

19.III.1931 г. гр. Самоковъ

АТАНАС З. ДОСПЕВСКИ

ЗА РОДНОТО МЯСТО НА ОТ. ПАИСИЙ

В. "Само-ковъ", бр. 139, 1937 г.

На 27 того, Кръстовденъ, ще се празнува денътъ на Отца Паисия. По нареждане на всебългарския съюзъ, носящъ името на великия бългъринъ тоя денъ ще се отпразднува повсеместно и тържествено.

Много се писа за Отца Паисия; рядко ще се намери що-годе просветенъ българинъ, който да не знае историята му, но и никой отъ историците му, не е определилъ положително месторождението му.

Пръвъ покойниятъ учителъ Христо Семерджиевъ, въ книгата си "Самоковъ и околността му" се постара да определи за родно място на Отца Паисия селото Доспей до Самоковъ, но много колебливо, така щото се оставяше доста място за съмнение. Самъ отецъ Паисий казва за своето месторождение, че се намира юго-западно отъ Самоковската епархия, т.е. отъ седалището на епархията Самоковъ.

Когато покойния Семерджиевъ преди повече отъ тридесетъ години е писалъ своята книга, той е ималъ възможността да узнае положително това място, защото тогава въ Самоковъ още имаше стари хора. Живи потомци на

хора, които са били даже въ роднински връзки съ семейството на Отца Паисия.

Следъ Семерджиевъ, г. Христо Марковъ отъ с. Доспей бившиъ учителъ и просветенъ человекъ, излезе нъ илюстрация "Светлина" и по-късно въ списание "Отецъ Паисий" и поддържаше, че родното място на Отца Паисия е селото Доспей. Сведенията, които даваше и подкрепяше не се приеха за верни, ако да бяха правдоподобни. Г-нъ Христо Марковъ е направилъ същата грешка, която бе направилъ г. Семерджиевъ и той не се бе отнесълъ до още живия Христо З. Зографски, който щеше да му помогне да установи това.

През 1916 или 1917 година, не помня добре, въ в. "Народни права", г. Кралевски, бившиъ учителъ и училищенъ инспекторъ, излезе съ една статия, съ която се мъчеше да доказва, че родното място на Отца Паисия е неговото село Кралевъ-долъ, Софийско, което село се намира на северо-западъ от Самоковъ, а не на юго-западъ както казвасамъ Отецъ Паисий за месторождението си. Пъкъ освенъ това, с. Кралевъ-долъ, не се намира въ местността "Палакарията", която местностъ е на югъ отъ Витоша, а се намира в северните склонове на тая планина.

Г-нъ Кралевски, както въ статията си, печатана въ "Народни права", така и въ последните си писания по въпроса, разправя просто неверни работи за Отца Паисия, за каквито нито единъ отъ историците му даже не загатва. Никой отъ историците на Отца Паисия, не е казалъ до сега, че той е ималъ братъ некой си попъ Цветанъ; че е ходилъ въораженъ, че е билъ преследванъ отъ турците и пр. и пр. Отъ писаното за него, пъкъ както и самъ говори за себе си, той е ималъ само единъ братъ по-старъ отъ него, също калугеръ отъ Хилендаръ съ име Лаврентий.

Знае се положително, пъкъ и неговата история говори най-красноречиво, че Отецъ Паисий не е билъ простъ калугеръ, както ни го рисува г. Кралевски, а е бил человекъ съ голяма култура, за да може да напише историята, която събуди потиснатия народъ отъ вечния му сънъ и го повика на борба за новъ животъ. А при това се знае, че той е владеелъ много добре гръцки езикъ.

Отецъ Паисий на два пъти е обходилъ Македония и България, не съ пушки и ножове, но съ написаната отъ него история, която е бивала преписвана въ всеко посетено отъ него село и градъ отъ намиращите се тамъ грамотни свещеници и миряни и по тоя начинъ я е разпространявалъ.

Допущамъ г. Кралевски да отождествява народния будител Отца Паисия, съ некой другъ калугеръ носящъ същото име, иначе не може да бъде. Отецъ Паисий не е отъ с. Кралевъ-долъ, а е отъ с. Доспей. Известно е на самоковци голямото семейство на Зографите, произхождащи също отъ с. Доспей. Пишуция тия редове съмъ понастоящемъ най-стария от това семейство. Относително връзките между това семейство и семейството на Отца Паисия, съмъ слушалъ следващето от покойния ми баща Захарий Димитровъ Доспевски и неговите братя Никола и Ивана Дим. Доспевски. Тия родствени връзки са се състояли въ това, че бащата на техния дядо, по баща Христо Димитровъ Зографъ Доспееца - Димитъръ Николовъ, тоже зографъ е бил жененъ за една отъ сестрите на Отца Паисия по име Ена. Значи, Отецъ Паисий е билъ вуйчо на Христо Димитровъ Доспееца - Зографа. Тава родство именно е станало причина Отецъ Паисий да земе съ себе си сестриния си синъ Христо да го заведе въ Света гора и отъ тамъ да го изпрати въ Виена да усъвършенствува занаята си зографството, което първоначално училъ при баща си.

Отецъ Паисий е ималъ и друга сестра, която била оженена въ с. Белчинъ, Самоковско, името на мъжъ ѝ не се знае, но знамъ че отъ него произхожда семейство Бучове въ село Белчинъ.

Презъ годините 1876 и 1877 азъ бехъ въ Самоковъ при чича ми Иванъ Доспевски. При него се учеше на зографство едно момче, селянче, на около 10-12 години. Чича ми Иванчо Доспевски, както и чичо ми Николая Доспевски ми го препоръчаха като роднина отъ село Белчинъ, като ми обясниха въ що се състояло родството, а именно: че неговата пребаба била сестра на техната пребаба Ена отъ с. Доспей. Това момче беше Коте Бучовъ, по-късно, следъ освобождението, е бивалъ народенъ представителъ и се ползуваше съ добро име, както въ селото си, така и между самоковци.

Когато Христо Димитровъ Зографъ се завърналъ отъ Виена въ Самоковъ и почналъ да работи се оженилъ въ Враца за некая си Александра отъ която ималъ петъ деца: два сина и три дъщери. На по-стария отъ синовете си той далъ името на баща си - Димитъръ, а на по-младия светското име на вуйчо си - Захарий, а на първата си дъщеря далъ името на майка си Ена.

Вярвам, чичовците ми Николая и Иванчо Доспевски, както и баща ми да са знаели по-големи подробности относително Отца Паисия, но понеже азъ бехъ още младъ едва 17-18 години не са считали за нужно да ми разправятъ повече нещо за Отца Паисия.

Проф. ВАСИЛ ЗАХАРИЕВ

ПО СТЬПКИТЕ НА ОТЕЦЪ ПАИСИЙ ВЪ СВЕТА-ГОРА

В. "Само-ков", 1940 г., бр. 400

Като невръстно дете, често съ страхопочитание съмъ заставалъ предъ една светогорска щампа, поставена въ нашия домашен иконостасъ, която баща ми бе донесълъ некога от Зографския манастиръ. На тази забележителна за менъ щампа, която съмъ запазилъ и до днесъ, е изобразенъ голямъ, заграденъ съ високи чардаци манастиръ. Въ двора, между високи кипариси, се издигатъ кубетата на съборниятъ храмъ и кула съ часовникъ. Предъ манастирските сгради и лозя се простира развълнувано море, по което се люшкатъ чудновати чеими съ разперени платна и варки съ гребла, отъ които калугери хвърлятъ рибарски мрежи. Отъ вълните се подава страхотно чудовище – риба, която въ широко отворените си уста поглъща живъ човекъ. Надъ манастирските сгради, въ облаците, заобиколенъ съ други светци е изобразенъ закрилника манастирски, свети великомъченика Георги Зографъ.

Покойниятъ ми баща съ увлечение ми е разправялъ за поклоническото си пътуване изъ Света-гора, пълно съ приключения. Неизпълнена остана заветната негова мечта, самъ той, като епитропъ на Зографския манастиръ, да ме заведе по същите пътища, до тези места.

Едвамъ презъ 1937 лето, ми се удаде случай да направя поклоническо и научно пътуване до светата гора Атонска. Придружаваха ме писателя Михаилъ Ковачевъ и художника – иконописецъ Николай Ростовцевъ. Пътуването ни по въздуха (съ самолетъ до Солунъ – Атина и обратно по море – съ параходъ и по суша – съ мулета и пешкомъ, изъ Атонския полуостровъ, беше свързано съ различни преживявания, които ще опиша при другъ случай.)

Въ българския Зографски манастир бяхме приети най-радушно. Указа се, че тамъ, наскоро преди насъ, са посреждали група поклонници от Самоковъ и околните села. Въ този толкова скъпъ за насъ манастиръ, съ който е свързалъ името си и великия царъ Иванъ Асенъ II, между многото забележителности, ние бяхме щастливи да държиме въ ръка една отъ най-големите светини на Зографския народъ, ръкопиътъ на Паусиевата история славянобългарская, писана презъ 1762 година съхранявана въ манастирската библиотека. Не подозирайки величието на подвига си, както и че някога ще се спори за родното му място, Паусий е отбелязалъ въ ръкописа си, че е дошелъ въ Света-гора Атонска изъ самоковска епархия, презъ 1745 лето, безъ обаче, да спомене къде е родното му място. Едничкия книжовенъ паметникъ въ който срещнахме да се споменава името на Паусий, презъ 18 векъ, е стария Зографски поменикъ (парусия), който ни показаха зографските монаси – епитропи.

Въ този поменикъ на няколко места са отбелязани монаси съ името Паусий, които са довеждали въ манастиря поклонници отъ всички български крайща. Тези бележки, пръснати на разни места въ поменика дадени въ транскрипция, гласятъ:

“1741 Проигуменъ Пауса принесе путъ отъ Пазарчикъ 110 гроша аспри и две чаници среберни и мъска една.”

.....
“1771 м-цъ октомври 20, по прииде проигуменъ Паусиа отъ Свищовъ и предалъ готови пари гроша 620.”

.....
“1771 м-ца ноември 20, по тииде попъ Паусиа отъ Вардаро... (следватъ имена)”

.....
“1772 априла 22, прииде попъ Паусиа съ поклонници (следватъ имена)”

.....
“1772 м-ца набръ 20, прииде иеромонахъ Паусиа отъ Вардаро съ гости.”

.....
“1773 м-ца иануариа 27 и отъ Ловечъ прииде проигуменъ Паусиа.”

.....
“1775 м-ца септември 20 и таки прииде отецъ проигуменъ отъ Ловечъ и далъ сума аспри гроша 100.”

.....
“1780 иануариа м-ца 20, прииде проигуменъ Паусиа съ поклонници отъ Пиротъ.”

.....
“1772 иануариа 22 прииде тойже проигуменъ Паусии съ поклонници отъ градъ Пиротъ и дадоха милостина 250 гроша и баба Милкана една парусиа дала гроша 50 и остало башка гроша 15.”

.....
“1783 февруариа 12 прииде отецъ проигуменъ хаджи киръ Паусий отъ Пиротъ съ поклонници и даде милостина.”

.....
“1802 Русчукъ отъ езархии проигумена Паусиа.”

Въ светогорските манастири, въ техните метоси въ разни кѣтове на българската земя, между таксидиотите е имало и калугери, които са се

именували Паисий. Между споменатите по-горе имена, вероятно на зографски таксидиоти, които са събирали помощи и са довеждали поклонници в манастиря, мъчно може да се посочи историка Паисий, който съобщава, че е пребивавал в Атонъ отъ 1745 до 1762 лето, когато е завършил своята история. Наскоро следъ това, той я разнася, за да бъде преписвана. Между известните сега преписи на Паисиевата история, най-стария е Котленския на попъ Стойко Владиславовъ (Софроний Врачански) отъ 1765 година, Самоковския на попъ Алекси Велковичъ Поповичъ отъ 1771 г. и Рилския, направенъ въ Рила презъ 1772 по самоковския преписъ. Следватъ по-нататъкъ много още преписи и преправки: Жеравненски, Кованлъшки (с. Кованлъкъ, Търновско), Еленски, Преображенски, Русенски и т.н. Между известните до сега преписи и преправки нито единъ не е направенъ въ Банско.

Близко до ума е, че Паисий, иеромонахъ и проигуменъ хилендарски, "презирайки своето главоболие отъ което много време страдамъ и отъ стомахъ много боледувайки", следъ като съ толкова много трудъ и пречки е завършилъ презъ 1762 лето своя трудъ, пътувайки зсредъ неизгоди и разнасяйки ръкописа си, за да го преписватъ, не ще да се е радвалъ на дълъгъ животъ и спокойствие та да ходи по хаджилъкъ, както и да събира помощи и да развежда поклонници. Вървейки по следите на Паисий, ние придружавани отъ единъ отъ зографските епитропи се запътихме за Хилендарския манастиръ, та да се поклониме и на тази древна българска светиня, където Паисий е започналъ да пише историята, завършена по-сетне въ Зографъ. На 11 октомврий 1937 г., привечеръ, съ свалени шапки, ние се прекръстихме предъ старинната икона на Божията майка, поставена на входната врата на Хилендаръ, който манастиръ сега е на владение на сърбите. Калугера, който посреща гостите, късно се погрижи, за да ни настани за ноцуване. Игумена не се яви, за да ни удостои съ благословията си, както това е прието. Той не се вести и на следния денъ. Изглежда мълвата, че въ Зографъ са приети поклонници отъ София, които премного се взиратъ въ старите ръкописи, икони, царски христовули и грамоти, по "безжичния" атонски телеграфъ беше достигнала и до сръбските калугери въ Хилендаръ. Усетили, че не сме особено желани гости, на другия денъ, следъ като надникнахме въ библиотеката и се поклонихме на Паисиевата килия, запусната, замрежена съ паяджини, напуснахме манастиря носейки оскъдни бележки и неколко фотографски снимки.

Въ Хилендаръ, който е ималъ тесни връзки и съ самоковското село Доспей, откъдето са били някои отъ манастирските игумени, между многото спомени за българи поклонници и ктитори на външната стена на параклиса св. Иванъ Рилски, възобновенъ и изписанъ преди 170 години съ щедротото иждивение на чорбаджи хаджи Вълчо отъ Банско, срещнахъ записани презъ 1864 г. неколко имена и на поклонници отъ Самоковъ: "ене Кугиче, Димитрия Тосковичъ, Спасъ Павловичъ, Джаки, Зашо Сапаревски, Атанасъ Тодоръ, Мито, Кръсто, Велко, Петаръ.

Въ тъмнина се губятъ следите на великия светогорець, съ чиито огнени слова и днесъ трябва да се бичуватъ онези, които се страхуватъ и отричатъ отъ своя родъ и езикъ. Израсналъ нейде въ Самоковската епархия Паисий посвети мъченически си животъ въ служба на своя народъ, за да го пробуди отъ дълбокия сънъ на робството, да му покаже, че и той е далъ нещо на света, че и той е ималъ царе, патриарси и светци отъ български родъ. Разказвайки предъ поробените си братя преславното минало на своя народъ, Паисий му вдъхна

вяра във утрешния денъ. И наистина, този достоенъ народъ, който през вековете е давалъ духовни първенци, освободенъ отъ духовно и политическо робство, наново отбеляза един неспирен възходъ, като създаде една своя духовна и материална култура, помежду съседни и по-далечни народи.

По починъ на все българския съюзъ “Отец Паисий”, ежегодно на Кръстовденъ се чувствува светлата паметъ и величавото дело на Паисий като средище на Самоковската епархия, отъ която е Паисий, Самоковъ, където презъ 1771 год. биде направенъ втория преписъ на историята съ право трябва да заеме челно място при това празнуване.

По инициатива на Христо Йончевъ – Крискарецъ, родолюбиви самоковски граждани още презъ миналата година са взели починъ, да се издигне въ градината на читалището “Отец Паисий” паметникъ на Паисий. И тамъ ще трябва да се поставятъ бюстовете и на заслужилите самоковски възрожденци: Константинъ Фотиновъ, Николай Карастояновъ, Авксентий Велешки, Захарий Зографъ, Захарий хаджи Гюровъ и др. Ето още една достойна задача за самоковската родолюбива младежъ.

ИЗ ПИСМАТА НА НАДЕЖДА ГИДИКОВА ДО ПРОФ. ВАСИЛ ЗАХАРИЕВ

Варна, 12.IV.970 г.

Уважаеми Господин Захариев,

Получих писмото със статията от Д. Кацев-Бурски.

На времето, беше ми изпратена и като я прочетох на глас, майка ми с тон строг, извика “как може така да се пише, няма логика, разбърканост на имена и в всичко”; беше в ужас моята мила майка. Но след като се успокоихме и двете, тя ме замоли, няма да ти простя, ако ти не се заемеш и предадеш на рода ни всичко, което от дете знаеш всичко, за истината за нашите деди и твоите прадеди. Няма нужда да знае света, но нашите деца, внуци и правнуци, истината и само истината.

До смъртта си, тя почина вечерта на разпети петък, 24.III.951 г. ми разправяше, повтаряше чудно хубавата родова история. До издихание имаше бистра мисъл, памет чудна. И сега като я прочетох без смущение си казвам, колко малко знаем истината за много неща.

За сега само Ви се обаждам и желанието ми е да Ви изпратя обратно статията.

Ще Ви пиша някои неща из историята на семейството на Христо Димитров зограф учението и възпитанието, което е получил от вуйчо си Отец Паисий Хилендарски.

Познавам банскалите, те са узурпатори по всички линии, борих се с тях когато откривах гимназията в Мехомия-Разлог, но ги победих. Тогава с Молеров имахме разговор и той се очуди, когато му казах, че в кървата ми има капка от Отец Паисий Хилендарски, в последствие станахме добри приятели. В Банско имахме много добри приятели – семействата бяха кореняци. Моят баща имаше връзки с тях и така многонецо можех да науча. Но както ви писах, узурпатори!

И така, оставям Ви с най-хубави чувства.

Н. Гидикова

.....
Варна, 14.V.970 г.

... След като се завърнал дядо Захари от Ерусалим, купил е две къщи, едната на Сахаттепе, а другата недалече от бащината ми къща, на три улици “Антим I”, “Преслав” и “Цар Светослав”, голям площад, който и сега съществува и води кам “Бунарджика”, сега е доста изменен. Така всички сме били заедно и всякога, особено когато моите родители излизаха вечер и в празнични дни, баба беше най-желана защото разправяше толкова хубави и интересни неща и хубави игри ни създаваше. Но обичах я много и тя имаше слабост към мен. Как стана дума за Отец Паусий. Разправи ми приказката за пророк Самуил и след това ми разправи, на дедо ти Захария, дедо му Христо и като Самуил, негов вуйчо е един голям българин – Отец Паусий, на майка му брат. До тук тя свърши. Като се осъзнах като човек и когато тя разправяше родовите истории, разправи, какво дедо Димитър е предал на дедо Захари историята за дедо Христо Димитров Зограф, как е открита дарбата му за иконопиство. Януари, голема служба, служело се Василова литургия, много гости, големо тържество, Христо взема участие. След като се свършило всичко, прибират се у килията. Отец Паусий пише бавно, рисува буквите, историята на българския народ, в това време Христо нещо рисува. Отец Паусий вдига замислено поглед, поглежда към Христо и вижда нарисувани два образа в които единия е св. Василий, а другия Отец Паусий и на двамата поставени ореоли. Какво рисуваш уйковото, отговорът бил св. Василий и теб. Но ореол се слага на светиите, на мен нема да слагаш, отговаря Христо, ти си голем, голем светия. От този момент Отец Паусий вижда дарбата на племенника си и се грижи за него още по-усилено. Просветно и духовно възпитание е получил от Него, Отец Паусий, родолюбието е предадено още по-силно. Отец Паусий го е водил в Сърбия, а некой богат българин от Вратца го е водил в Виена, не един път. За времето дедо Христо е бил рядко учен, умен и с много добри добродетели християнски.

Това е предадено с чувство на уважение и страхопочитание. Може ли баба ми Мария да фантазира? Тя беше жена силна, умна, дар слово имаше, когато говореше тя приковаваше, беше желана събеседница, приятелките ѝ беха издигнати жени, първи приятелки на баба и майка ми беха баба Неделя Караиванова, дъщерите Севастия и Станислава. Но, много сериозна...

Н. Гидикова

(Писмата на Н. Гидикова са поместени без всякаква поправка и намеса.)

НИКОЛА ЧОЛАКОВ

ИСТИНА ИЛИ ЛЕГЕНДА

Сп. “Родна реч”, С., кн. 8, 1983 г.

“Отец Паусий е роден в село Доспей, починал е в Самоков и е погребан в старите гробища на града, които бяха в двора на черковата “Св. Николай”.

Това знай от баба ни Фота и майка ми Сузана, които казваха още, че баба ни придружавала дякона из Самоковско, Банско, Беровско и Струмишко, та чак до Велес, където из градове, села и манастири проповядвали българската вяра.”

Това са думи на монахинята Евантия Алексова Сахатчи, служителка в метоха “Св. Богородица” в гр. Самоков, които записах в дневника си на 10 октомври 1918 г. при демобилизирането ми в Самоков като войник в Първата световна война.

Монахинята Евантия е дъщеря на Сузана – сестра на Константин Г. Фотинов, внучка на Хаджи Фота Йовчева и последна обитателка на игуменската ѝ килия в метоха. А коя е Хаджи Фота Йовчева? Тя е родена в гр. Пловдив от родители чисти българи от подбалканските градове Карлово и Калофер, омъжена за Йовчо от същия край. Овдовяла твърде млада, баща ѝ, който бил занаятчия – кожухар в Пловдив и доста състоятелен, я изпратил в Русия да се учи. Там, в Киевската лавра получила добро образование и се покалугерила с монашеското име Теоктиста. Твърде набожна, завръщайки се в България, тя, със средствата, които събрала в Русия, построила в Самоков манастира-метох “Св. Богородица” – най-старата културна сграда в Южна България, открила в него килийно училище за ограмотяване на девизи – първите учителки в страната, научила Фотинов на “четмо и писмо”, дала му името си и го насочила в неговия жизнен път – път на учител, журналист и възрожденец, последовател на Паусия Хилендарски в първата половина на миналия век.

При срещата в метоха с баба Евантия – и сега си спомням малкото ѝ бледо лице и живите ѝ сини очи, които светкаха под черната забратка на челото ѝ – тя ми описа Хаджи Фота Йовчева като едра, умна, набожна, делова и смела – “мъжка жена”, не се страхувала нито от пашата, нито от гръцкия владика, с когото водила нестихваща вражда. Това потвърди и дядо ми Иван Алексов Сахатчиев, на който Фотинов също е вуйчо и добави, че по време на въстанието в Сърбия, турците възложили на Хаджи Фота да убеди Милош Обренович да спре бунтарството, а тя поощрила княза да разшири бунта и в България, за да дойде и в нея свободата.

Паусий Хилендарски е роден в 1722 г., а Хаджи Фота Йовчева – в 1743 г. Дватама религиозни служители, въодушевени от едни и същи мисли и идеи за събуждане на българския народ, за духовно и политическо осъзнаване в онова тъмно робство, са се опознали и дружно са бродили из голямата Самоковска епархия, за да проучват из манастирските архиви стари документи, да проповядват народу богословие и будят у него националния дух, задушен от гръцкото духовенство.

В онова време Самоковската епархия е била средише на най-добре запазена църковна дейност, а Рилският манастир – център на книжнина от старото славно минало на България. За това гръцката патриаршия е изпрацала най-дейните си (и порочни) свои владци там за насаждане “мегали идеята” в полза на Византия. Борбата срещу гръцкото духовенство е въодушевявала Паусий и Хаджи Фота, защото между тях е съществувало духовно единство. Хаджи Гюро Христович, Захари Хаджи Гюров, Захари Зограф, Гайтанджията Рикар и много други са техни последователи.

Паусий е първоапостолът на българското Възраждане. Хаджи Фота Йовчева е вдъхновителката на поп Алекси Велкович Попович да препише в Самоков още в 1771 г. “История славянобългарска” и внушителка на Фотинов да

разпространи историята по местата, където е ходил да събира материали за написване на първата българска география. Снабдил се с историята, той уеднаквил преписа ѝ с този на Славейков в Търново и го разнасял навред из България. В своята книжовна дейност той бил под силното влияние на Паисиевата история, за написване на която са използвани и намиращите се Атон исторически книги, донесени там от руски поклонници.

Борбата за църковна независимост е продължила да се води в Самоков от Авксенти Велешки, а по-късно и от митрополит Доситей.

Отец Паисий не е бил учен-богослов. Излязал от недрата на народа, той е самороден мислител и борец за свободна черква и за възстановяване на потъпканата историческа слава на българския народ. При такава концепция трябва да се поставят рамките на неговата жизнена дейност. В нашата възрожденска наука акцентът на неговата заслуга е поставен в смисъла и значението на "История славянобългарска". Това огромно дело го прави безсмъртен патриарх на нашето Възраждане, защото тази история е оказала силно въздействие върху съдбата на българския народ. Но Паисий не е само историк, а е бил и равностепен пропагандатор и учител за духовно пробуждане на народа, към който неговата душа е била изпълнена с любов и състрадание. И ако трябва да употребим по-точна дума – той е бил историк и революционер за политическа и църковна свобода на България.

Нашата възрожденска наука установи, че Паисий Хилендарски е роден в гр. Банско и че неговите кости лежат в незнаен гроб. При официалната наука трябва да преклоним глава. Но аз не мога да се въздържа да не кажа, че преди 75 години (израснах в Самоков, в къщата в която е роден Фотинов, и сега съм на 90 години) съм ходил много пъти в с. Доспей и в с. Кралев дол и там съм чувал да спорят ожесточено, че Паисий е роден в едното или другото село и ако там кажехте противното едва ли нямаше да ви прогонят.

Вярвам и се позволявам да отбележа за първи път като принос към възрожденската ни наука, че Паисий е починал и погребан в старите гробища в двора на черковата "Св. Николая" в Самоков, които са заличени отдавна. В тия гробища е погребана и Хаджи Фота Йовчева и всички мои родини по майчина линия. Сега там съществува само един паметник върху гроба на дядо Доситей – първият след Освобождението български владика.

Някой може да каже: "...Легенда". За мен изложеното не е легенда, а самата истина. Паисий не е бил сам в своя жизнен път. Това съм писал в моя двадесетгодишен научен труд: "Константин Г. Фотинов – одухотворен продължител на делото на Паисий Хилендарски", отпечатан съкратено в кн. 9/1982 г. на сп. "Литературна история", издание на БАН. Ще бъда щастлив, ако този труд допринесе нещо на изследователите-биографи на Паисий Хилендарски.

ПРИЛОЖЕНИЕ

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Статии

АНГЕЛОВ, Боню. Към въпросът за родното място на Паисий Хилендарски. Лит. мисъл, 1962 г. №2.

АНГЕЛОВ, Славчо. Един важен въпрос, който чака своето разрешение. В. Само-ков IV, №151, 1 окт. 1938 г.

АНГЕЛОВ, Славчо. Въпросът е все още открит. В. Сам. комуна, бр. 3, 13 дек. 1962 г.

АНДРЕЕВ, Ст., Елена Грозданова. Българските земи през втората половина на XVI в. според новоиздирени османотурски документи. Изв. на НБКМ, т. XVIII/XXIV/, 1983 г.

В РОДНОТО място на От. Паисий. В. Самоков, № 21, 15 юни 1935 г.

ДЕЯНОВА, Мария. Към въпроса за народно-диалектната основа на Паисиевата История славянобългарская. сп. Бълг. ез. и лит. бр. 4-5, 1999/2000 г.

ДОНЧЕВ, Дончо. За родното място на Паисий. Нар. просвета № 5, 101-104, 1962 г.

ДОСПЕВСКИ, Атанас З. За родното място на От. Паисий, в. Само-ков, №139, 25 септ. 1937 г.

ДОСПЕВСКИ, Станислав. Из родословното дърво на Хр. Димитров, основоположник на Самоковската живописна школа. Проблеми на изкуството, № 2, 1993 г.

ЗАХАРИЕВ, Васил. По стъпките на Отец Паисий в Света гора. В. Само-ков, № 400, 26 септ. 1942 г.

ЗАХАРИЕВ, Васил. ГУ на Архивите при МС, ЦДИА, фонд 1510.

ИВАНОВ, Йордан. Родното място на отца Паисия се установява. В. Зора, 5591, 15 февр. 1938 г.

ЙОРДАНОВ, Николай. Една вълнуваща среща. В. Сам. комуна, бр. 43, 27 окт. 1962 г.

КАШЪМОВ, Борис. Размисли над Шишмановия хрисовул, в. Сам. комуна, бр. 33-34, 1978 г.

КОВАЧЕВ, Михаил. Самоковската епархия през 1757 г., сб. Паисий Хилендарски и неговата епоха, С. 1962 г.

КОИ ОТКРИ ДОКУМЕНТИТЕ за родното място на Паисий, в. Дневник, бр. 11447, 17.II.1938 г.

КРУШЕВ, Хр. За родното място на Отец Паисий. Само-ков, № 298, 5 окт. 1940 г.

КЪНЧОВ, В. Липса на гръцко влияние в Банско, СНУ кн. XII, стр. 280.

ЛЕГЕНДИ и предания. В. Сам. комуна, № 48, 1 дек. 1962 г.

МАРКОВ, Христо. Към въпроса за родното място на О. Паисий Хилендарски, кн. Отец Паисий, II 1929 г. кн. 18.

МАРКОВ, Христо. Отец Паисий Хилендарски (Принос към издирването на неговото родно място) сп. Илюстрация Светлина, XX, 1912 г. кн. 4, 12-14.

МАРКОВ, Хр. Спор между българи и турци за гроба на Иван Шишман. Разказал дядо Лазо Кръстев, зап. Хр. Марков, СБНУ, V, стр. 180.

МЕЧЕВ, Константин. Отговор на една преднамерена теза, в. Азбуки, бр. 31, 1995 г.

ОРМАДЖИЯН, А. Арменски документ за Софроний Врачански от 1775 г. изв. на НБКМ, 18 (24), 1983 г.

РАЙКОВ, Божидар. Животът на Паисий, Изв. на НБКМ, XVIII (XXIV), 1983 г.

РАЙКОВ, Божидар. Новооткрит документ за Паисий Хилендарски от 1761., Бълг. ез. и лит., 1980 г. № 5.

СЕМЕРДЖИЕВ, Христо. Към културната история на България. В. Ден, № 26, 36, 11-13 окт. 1911 г.

СЕМЕРДЖИЕВ, Христо. Родното място на Отец Паисий, в. Ден, № 2805, 28 април 1912 г.

СЕМЕРДЖИЕВ, Христо. Още за родното място на О. Паисий Хилендарски., в. Знаме, 21 март, 1931 г.

СНЕГАРОВ, Иван. За родното място на Паисий Хилендарски, сб. Паисий Хилендарски и неговата епоха, С. , 1962 г. стр. 421.

ХАЙТОВ, Николай. Светогорски записки, сп. Пламък, кн. 8, 1987 г.

ЧОЛАКОВ, Никола. Истина или легенда, сп. Родна реч, 1983 г.

ШАПКАРЕВ, Кузман. Цариградското съкровище в “Кара гьол” при Самоков., Разказал М. Драгов, зап. К. Шапкарев, СБНУ, кн. III, стр. 375.

ДРУГА ЛИТЕРАТУРА

АНГЕЛОВ, Боню – В зората на българската възрожденска литература, С. 1969 г.

АРНАУДОВ, Михаил – Паисий Хилендарски, С., 1972 г.

БОЛУТОВ, Д. – Български исторически паметници на Отон, С., 1961 г.

БОШКОВИЧ, Руджер – Дневник на едно пътуване, С. 1975 г.

ВАСИЛИЕВ, Асен – Български възрожденски майстори, С., 1965 г.

ВРАЧАНСКИ, Софроний – Житие и страдание на грешния Софроний (На съвременен език предадено от Н. Драгова), С., 1978 г.

ДРАГОВА, Надежда – Книга за Паисий, С., 1983 г.

ДРАГОВА, Надежда – Отец Паисий Патриарх на българското възраждане, “Знание”, С., 1994 г.

ИВАНОВ, Йордан – Български старини из Македония, С. 1970 г. (Фототипно издание)

МАКЕНЗИ, Джорджина М., Аделина П. Ърби – Пътувания из славянските провинции на Европейска Турция, С., 1983 г.

МАРКОВ, Христо – Принос към историята на с. Доспей, Самоков, 1936 г.

МУТАФЧИЕВА, Вера – Книга за Софроний, С., 1979 г.

ПЕНЕВ, Боян – История на новата българска литература, т.1., С., 1976 г.

СЕМЕРДЖИЕВ, Христо – Самоков и околността му, С., 1923 г.

ТЕМЕЛСКИ, Христо – Самоков през Възраждането, С., 2000 г.

ХИЛЕНДАРСКИ, Паисий – Славянобългарска история, С., 1972 г., под ред. на П. Динев.

ХИЛЕНДАРСКИ, Паисий – История славянобългарска. Зографска чернова 1762 г., факсимилно издание 1998 г.